

Bahar Arslan

**IZ DRUGE USTAVNOSTI U REPUBLIKU:
DVIJE REVOLUCIJE, DVA RAZDOBLJA**
historijska, ideološka i činjenična komparacija

Bahar Arslan
IZ DRUGE USTAVNOSTI U REPUBLIKU:
DVIJE REVOLUCIJE, DVA RAZDOBLJA
historijska, ideološka i činjenična komparacija

POSEBNA IZDANJA
Knjiga 17

Original na turskom jeziku:
II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İki Devrim, İki Süreç, Tarihsel,
İdeolojik ve Olgusal Bir Karşılaştırma / Bahar Arslan
Islık Yayınları: 40
Istanbul, 2016.

Prijevod na bosanski jezik:
Minela Sinanović Vefić
Bahar Arslan
Fikreta Fetahović

Izdavač:
Univerzitet u Sarajevu — Institut za historiju
Podgaj 6, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina
<http://www.iis.unsa.ba>

Glavni i odgovorni urednik:
Dr. Sedad Bešlija

Recenzenti:
Dr. Hana Younis
Doc. dr. Bilgin Çelik

ISBN 978-9958-649-57-8
CIP zapis dostupan u COBISS sistemu
Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH
pod ID brojem 54971910

Bahar Arslan

**IZ DRUGE USTAVNOSTI U REPUBLIKU:
DVIJE REVOLUCIJE, DVA RAZDOBLJA**

historijska, ideološka i činjenična komparacija



Sarajevo, 2023.

SKRAĆENICE

| | |
|-----------|--|
| ATÜT | : Asya Tipi Üretim Tarzı |
| BCA | : Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi |
| BOA | : Başbakanlık Osmanlı Arşivi |
| br. | : broj |
| CHP | : Cumhuriyet Halk Partisi |
| DEÜ | : Dokuz Eylül Üniversitesi |
| DH. İD. | : Dahiliye Nezareti İdari Kısım |
| DH. SYS. | : Dahiliye Nezareti Siyasi Kalem Belgeleri |
| DP | : Demokratik Parti |
| dr. | : doktor |
| FLSF | : Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi |
| i dr. | : i drugi |
| İ. MVL | : İrade-i Meclis-i Vâlâ |
| İİBF | : İktisadi İdari Bilimler Fakültesi |
| IRCICA | : İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi |
| MHM | : Mühimme Kalem |
| MKT | : Mektubi Kalem |
| ODTÜ | : Orta Doğu Teknik Üniversitesi |
| OTAM | : Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi |
| prev. | : preveo |
| str. | : stranica |
| TBMM | : Türkiye Büyük Millet Meclisi |
| TKP MK | : Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesi |
| TODAİE | : Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü |
| TTK | : Türk Tarih Kurumu |
| TÜSES | : Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı |
| ur. | : uredio |
| Y. MTV | : Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı |
| Yay. Haz. | : Yayına hazırlayan |
| YKY | : Yapı Kredi Yayınları |
| ZB | : Zabtiye Nezareti |

SADRŽAJ

| | |
|---|-----------|
| SKRAĆENICE | 4 |
| SADRŽAJ..... | 5 |
| PREDGOVOR | 9 |
| UVOD | 11 |
| PRVI DIO | |
| TEORIJSKI PRISTUP | 41 |
| 1.1. Pogled na 1908. i 1923. godinu iz perspektive komparativne historije..... | 41 |
| 1.2. Čitanje novije historije Turske kroz modernizaciju | 45 |
| 1.3. Komparativna teorija revolucija..... | 46 |
| 1.4. Teorijski pristupi na osovini orijentalističkih debata | 48 |
| 1.5. Sagledavanje 1908. i 1923. godine u kontekstu autoritarizma | 53 |
| 1.6. Debate o jakobinizmu: model ili ideološka maska? | 55 |
| 1.7. Analiziranje 1908. i 1923. godine kroz bonapartizam | 62 |
| 1.8. Weberova analiza 1908. i 1923. na osovini patrimonijalizma..... | 68 |
| DRUGI DIO | |
| OSNOVNI UPOREDNI PARAMETRI 1908. i 1923..... | 79 |
| 2.1. Da li je to kontinuitet? Ili radikalni prekid? | 79 |
| 2.2. Tendencije protiv liberalne misli od Ustavnosti do Republike | 90 |
| 2.3. Od liberalizma do nacionalne ekonomije..... | 96 |
| 2.4. Unionistički refleks i kontinuiteti u balkanskim ratovima, opšti rat i uslovi primirja | 101 |
| 2.5. Pozitivističke tendencije 1908. i 1923. godine..... | 106 |
| 2.6. Konzervativni pogled na fenomen evropeizacije kroz pozitivizam | 109 |
| 2.7. Fundamentalistički pozitivisti: teorije radikalne evropeizacije | 114 |
| 2.8. Beşir Fuad i njegov pozitivistički radikalizam | 116 |

| | |
|---|-----|
| 2.9. “Nereligiozni vjernik ili religiozni nevjernik”: Abdullah Cevdet i njegova pozitivistička evropeizacija | 119 |
| 2.10. Pitanje discipline obrazovanja i kontinuiteta oblikovanih pozitivističkim principima | 123 |
| 2.11. Pozitivističko naslijeđe koje je naslijedila Republika u oblasti obrazovanja..... | 132 |
| 2.12. Interakcije iz tradicije njemačke javne filozofije i misli..... | 137 |
| 2.13. Ekonomski i socijalni uslovi koji su stvorili Ustavnost i Republiku | 139 |

TREĆI DIO

VODEĆI KADAR I ORGANIZACIJSKI KONTINUITET OD

UNIONIZMA DO KEMALIZMA..... 145

| | |
|---|-----|
| 3.1. Unionizam Mustafe Kemala i evaluacije unionizma..... | 145 |
| 3.2. Obavještajna služba pod nazivom Karakol Cemiyeti..... | 151 |
| 3.3. Društvo nacionalne odbrane pod nazivom Müdafaa-yı Milliye Cemiyeti | 152 |
| 3.4. Posebna organizacija | 154 |
| 3.5. Kontinuiteti u prijelazu s unionističkih organizacija na društva za odbranu prava | 156 |
| 3.6. Novi režim prihvata tradiciju | 160 |

ČETVRTI DIO

OD PANTURCIZMA DO NACIONALNOG SPORAZUMA

KOMPARATIVNI POGLED NA TURSKI NACIONALIZAM 163

| | |
|--|-----|
| 4.1. Konceptualni okvir o ideologiji nacionalizma | 163 |
| 4.2. Rađanje nacionalizma u Osmanskom carstvu | 167 |
| 4.3. Od kulturnog nacionalizma do političkog projekta | 169 |
| 4.4. Rani diskursi kulturnog nacionalizma | 171 |
| 4.5. Prva nacionalistička reakcija na orijentalističke teze: Mustafa Celalettin-paša i <i>Stari i moderni Turci</i> | 173 |
| 4.6. Utjecaj turkologije na turski nacionalizam..... | 174 |

| | |
|--|-----|
| 4.7. Sklonost ka ideologiji turskog nacionalizma kod osmanskih intelektualaca..... | 176 |
| 4.8. Utjecaj Kazana, Krima i tatarske buržoazije na rađanje turskog nacionalizma | 179 |
| 4.9. Ziya Gökalp i transformacija nacionalizma u panturanizam | 181 |
| 4.10. Kontinuitet i lomovi u kontekstu nacionalizma od Druge ustavne ere do Republike..... | 183 |

PETI DIO

OD DRUGE USTAVNOSTI DO REPUBLIKE NARODNIZAM,

POPULIZAM, PITANJE SELJAŠTVA 189

| | |
|---|-----|
| 5.1. Pregled problema sela u Osmanskom carstvu | 189 |
| 5.2. Međusobni odnosi naroda u seljačkoj ideologiji Druge ustavnosti..... | 190 |
| 5.3. Parametri orijentacije na “selo” u Drugoj ustavnosti | 193 |
| 5.4. Pogled Republike na problem sela i seljaka | 199 |
| 5.5. Republički projekt obrazovanja sela | 206 |
| 5.6. Društveni centri i ruralni razvoj | 209 |
| 5.7. Republičko <i>naše selo</i> | 211 |
| 5.8. Anadolska stepa je prosvijećena: seoski instituti | 213 |
| 5.9. Ključna poređenja u kontekstu seljaštva | 217 |

ŠESTI DIO

EVOLUCIJA JAVNOSTI OD DRUGE USTAVNOSTI DO REPUBLIKE

NA LINIJI KORPORATIVIZAM – SOLIDARIZAM 221

| | |
|---|-----|
| 6.1. Konceptualni okvir | 221 |
| 6.2. Korporativizam Druge ustavnosti: solidarni korporativizam..... | 223 |
| 6.3. Ziya Gökalp i solidarne korporativističke tendencije kod intelektualaca Druge ustavne ere..... | 225 |
| 6.4. U susret narodu, nacionalna književnost i solidarizam..... | 229 |
| 6.5. Solidarističke korporativne tendencije i populizam od Druge ustavne ere do Republike..... | 231 |
| 6.6. Rađanje populizma u Nacionalnoj borbi | 232 |

| | |
|--|------------|
| 6.7. Društveni utjecaji na program populizma | |
| Velike narodne skupštine Turske..... | 235 |
| 6.8. Narodna stranka i princip populizma..... | 238 |
| 6.9. Razvoj iz lokalnog: zadruge i populizam..... | 242 |
| 6.10. Osnovna poređenja u kontekstu populizma..... | 243 |
| SEDMI DIO | |
| DEŠAVANJA U SEKTORU RADA OD 1908. DO 1923. GODINE | |
| SOCIJALIZAM KAO IDEOLOGIJA POD DRŽAVNOM | |
| KONTRLOM I NADZOROM | 245 |
| 7.1. Rođenje socijalizma u Osmanskom carstvu..... | 245 |
| 7.2. Socijalističke tendencije na Balkanu i među | |
| nemuslimanskim zajednicama u Osmanskom carstvu..... | 247 |
| 7.3. Državna kontrola i nadzor pred socijalističkim pojavama | 249 |
| 7.4. Prvo iskustvo muslimana u Organizaciji: | |
| Osmanska socijalistička partija..... | 253 |
| 7.5. Oživljeni socijalizam za vrijeme primirja iz Mudrosa | 256 |
| 7.6. Socijalističke organizacije od primirja do Nacionalne borbe | 258 |
| 7.7. Mustafa Kemal i Zvanična komunistička partija Turske | 262 |
| 7.8. Prelomne tačke od Druge ustavnosti do Republike | |
| u kontekstu socijalizma..... | 266 |
| ZAKLJUČAK..... | 271 |
| SONUÇ..... | 281 |
| BIBLIOGRAFIJA | 291 |
| INDEKS IMENA..... | 359 |
| INDEKS GEOGRAFSKIH POJMOVA | 371 |
| INDEKS POJMOVA | 373 |
| IZ BIOGRAFIJE BAHAR ARSLAN..... | 379 |



PREDGOVOR*

Druga ustavnost (II. Meşrutiyet) od 23. jula 1908. i Republika od 29. oktobra 1923, koje spadaju među važne strukturne transformacije u novijoj historiji Turske, doprinijele su formiranju moderne turske državne filozofije i javne birokratije, utjecale na oblikovanje turskog misaonog svijeta i dovele do oblikovanja društvene strukture. Debate od Drugog ustavnog doba do Republike i rezultati tih rasprava utjecali su na formiranje osnivačke filozofije i ideologije Republike Turske, a moderna Turska Republika nastala je 1923. godine iz pepela Carstva kao prirodni rezultat tih interakcija. Stoga je predmet ove knjige osmišljen da napravi komparativnu analizu te dvije strukturne transformacije koje su ostavile duboke tragove u novijoj historiji Turske. S druge strane, iako je u novijoj turskoj historiografiji bilo dosta istraživanja i o Drugoj ustavnosti i o Republici, gotovo da nema komplementarnih studija koje se bave objema revolucijama na osi kontinuiteta i prijelomnim tačkama kroz uporednu historijsku perspektivu. Iz tog razloga postoji potreba za komparativnim studijama o republikanskoj i revoluciji Druge ustavnosti, koje su se pojavile u zoru 20. vijeka i koje su najoriginalnije strukturne transformacije koje je Turska vidjela u novijoj historiji. Knjiga u vašoj ruci napisana je s ciljem da popuni tu prazninu. U tom pravcu, kroz čitavo istraživanje generalizirajući pristupi, koje je razvila novija turska historiografija u periodu između 1908. i 1923. godine, praćeni modernističkim paradigmama, nastojali su se konfrontirati s kritičkom perspektivom. Kao što je poznato, velike strukturalne transformacije koje su oblikovale historiju utječu jedna na drugu vrijednostima koje sadrže. U tom kontekstu, i 1908. i 1923. bile su posljednje karike ere revolucija koje su se pojavile u kontinentalnoj Evropi od 1789. na neevropskom prostoru. Može se reći da obje strukturne transformacije sadrže ideološke sličnosti, ali i kontradikcije. U historijskom procesu koji se proteže od 1908. do 1923. godine, Imperija se

* Budući da je knjiga prevedena sa turskog na bosanski jezik, a jezik rukopisa na pojedinim mjestima dosta zahtjevan, sve eventualno manje jasne rečenične konstrukcije su plod prevodilačkih rješenja (napomena gl. i odg. urednika).

raspala, a nova nacionalna država ju je zamijenila. Kroz knjigu se pokušalo istražiti da li bi i pod utjecajem koje intelektualne infrastrukture i motiva ova nacionalna država mogla biti institucionalizirana. Pažljivo su skenirane i analizirane sve do sada objavljene reference o ovoj temi, imajući na umu da o njoj postoji vrlo bogata literatura. Uz sve to, opšte je prihvaćeno da je historiografija nastojanje da se događaji i pojave koji su se desili u prošlosti interpretiraju današnjim vrijednostima. Ta priroda i epistema historiografije nužno se odražavaju u svakoj historijskoj studiji. Teorije, činjenice i procesi oblikovani su prema ideološkim orijentacijama u historijskoj perspektivi. Takav pristup više dolazi do izražaja kada su u pitanju događaji i činjenice iz novije historije. Na kraju krajeva, historičar ne može da gradi ili konstruiše prošlost nezavisno od svojih vrijednosti, ideologije koju usvaja i polja znanja kojima se hrani, odnosno svoje epistemologije. Knjiga u vašim rukama uključuje i detaljnu analizu načina na koji historiografije, hranjene različitim ideologijama i epistemologijama, gledaju na 1908. i 1923. godinu. Paradigme se u društvenim naukama stalno mijenjaju. Analiza naše vlastite prošlosti i velikih strukturalnih i društvenih transformacija koje oblikuju našu prošlost dobrim čitanjem ovih paradigmatičkih promjena u našem savremenom svijetu može biti važna prekretnica za nas da dođemo do objektivnijih rezultata. To je upravo ono što ova knjiga pokušava učiniti. Na taj način možda će nam biti moguće detaljnijim analizama otkriti originalnost vlastite historije.

Ova studija, koja je rezultat dugog truda, nesumnjivo nije posljednja studija u svojoj oblasti. Međutim, ona također ima skromni cilj da bude početak nekih drugih studija koje će se raditi u ovom području. Bez sumnje, neophodno je razvijati teorijske studije historije podržavajući ih drugim studijama. Nadajmo se da će se ova istraživanja i dalje povećavati i da će se otvoriti put za objektivniju historiografiju.

Na kraju, željela bih zahvaliti Institutu za historiju Univerziteta u Sarajevu što vas je kroz ovu knjigu na bosanskom jeziku upoznao s mojim radom, zatim mojoj porodici koja me je podržavala ohrabrivanjem u svim mojim teškim trenucima tokom studiranja i mojim vrijednim profesorima na Odsjeku za historiju Fakulteta za književnost pri Univerzitetu "Deveti septembar" u Izmiru.



UVOD

Kada je prva politička organizacija Osmanskog carstva İttihad-ı Osmani Cemiyeti osnovana u školi Asker-i Tibbiye-yi Şahane u Istanbulu 1889. godine, Evropska revolucija 19. vijeka kretala se brzo na putu da postane središte modernog svijeta. U tom procesu prestala je Pariska komuna 1871–1872, prošle su 22 godine od *Kapitala* Karla Marxa napisanog 1867, a 41 godina od Marxovog i Engelsovog *Komunističkog manifesta* napisanog 1848. godine. Iako su gradovi u navedenom razdoblju bili osvjetljeni plinskim lampama, s jednosmjernom strujom proizvedenom u hidroelektrani prvi put 1882. godine, svi evropski gradovi, a posebno američki grad Wisconsin, počeli su se osvjetljivati električnom energijom. S druge strane, te su godine bile godine kada su lučki gradovi Osmanskog carstva poput Istanbula, Soluna i Izmiru otvoreni prema Zapadu bili osvjetljeni plinom, a ljudi s ovih prostora nisu imali struju, koja je bila izum vijeka. U istom periodu, koji odgovara posljednjoj četvrtini 19. vijeka, prirodnjaci su zauzimali značajno mjesto u umjetnosti i književnosti uz pokrete romantizma i realizma. Tako je u Francuskoj Victor Hugo doveo književni romantizam do vrhunca pisanjem *Jadnika* i *Grbavca od Notre Dame*. S druge strane, romani Stendhala i Balzaca prešli su iz romantizma u realizam. Unutar ideološke atmosfere ovih prvih iskustava i orijentacija Balzac je u svom ogromnom korpusu romana pod nazivom *Komedija čovječanstva* mogao odraziti stvarne aspekte francuskih društava i geografije sa svom njihovom finoćom i dubinom.

Ponovo je roman Gustavea Flauberta *Gospođa Bovary* postao jedno od glavnih djela realističkog pokreta romana. U Engleskoj je Charles Dickens duboko utjecao na čitav 19. vijek svojim romanima kao što su *Oliver Twist*, *Priča o dva grada* i *David Copperfield*, koje je napisao u okviru istog pokreta. Još jedna važna geografija koja je utjecala na maštu ljudi 19. vijeka u umjetnosti i književnosti bila je carska Rusija. U ovom periodu Puškinova *Kapetanova ćerka*, Gogoljeve *Mrtve duše*, Turgenjevi *Očevi i sinovi*, Gončarovljev *Oblomov*, Dostojevski i

njegovi *Zločin i kazna*, *Braća Karamazovi*, *Bilješke iz podzemlja*, *Demoni*, Tolstojev *Rat i mir* i *Ana Karenjina*, Gorki i njegov roman *Majka* duboko su potresli svjetsku književnost. Dok su faze intelektualne promjene misli zapadnog svijeta bile predstavljene ovim prvim upečatljivim i specifičnim djelima, Şemsettin Samijev *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, koji se može ubrojiti u ograničen broj eseja iz oblasti književnosti u periodu Osmanskog carstva, objavljen je 1872. godine. Slijedili su ga Ahmet Mithat Efendijev *Felatun Bey ile Rakım Efendi* 1875. godine, Namık Kemalov *İntibah* 1878. i Recaizade Mahmut Ekremov *Araba Sevdası* 1896. godine. Glavna tema svih ovih romana bile su krajnje pojednostavljene ljubavne priče i lažne manifestacije evropeizacije u osmanskome društvu. U ovom periodu, u kojem je doba industrijske revolucije brzo teklo, ljudi sa Zapada susreli su se s izumima koji su radikalno promijenili njihov životni stil. U doba mehanizacije, koja je svojim inovacijama najavljivala liberalniji život, prvi parni voz proizveli su Richard Trevithick i Andrew Vivian u Engleskoj 1804. godine. Prvi bicikl 1839. godine napravio je Kirkpatrick Macmillan, škotski kovač u Courthillu u Engleskoj. Godine 1840. Samuel F. B. Morse razvio je Morseov alfabet u telegrafu, a komunikacija tim pismom prvi put je mogla biti ostvarena 1844. godine između Baltimorea i Washingtona, SAD.

Zatim je Alexander Graham Bell izumio telefon 1875. godine. Isto tako, Karl Benz je izumio prvi automobil na benzin koji se može smatrati jednim od najvažnijih pokazatelja industrijskog pokreta 1886. godine. Godine 1890. poletio je prvi avion s propelerom koji su napravili Clément Ader i Otto Lilienthal. Opet, Louis Pasteur je 1882. godine otkrio vakcinu protiv bjesnila, a početkom 1870-ih Alfred Nobel je izumio dinamit. Ukratko, industrijalizam se nastavljao punom brzinom. Pored ovih originalnih izuma koji su utjecali na formiranje modernog svijeta, u Engleskoj je 24. oktobra 1857. godine osnovan prvi fudbalski klub "Sheffield United". U klasičnoj muzici Ludwig van Beethoven, Frédéric Chopin, Pyotr Ilyich Tchaikovsky i Richard Wagner komponovali su svoja besmrtna djela i spojili ih s ljudima modernog svijeta. S tim u vezi, možemo reći da je u Osmanskom carstvu, koje je odražavalo norme pretkapitalističkih proizvodnih odnosa i zatvorenog poljoprivrednog društva u navedenom periodu, osmanski

narod, koji je konstantno pratio razvoj zapadne industrijske revolucije i industrijalističkog modernizma kroz pretovar i transport, stvorio odnos sa zapadnim društvom uz napore modernizacije koje su oni usmjeravali tokom 19. vijeka s ciljem da pokuša premostiti tu distancu.

Reformski paketi Nizam-ı Cedida, Tanzimata i Prve ustavnosti, koji su u tu svrhu sprovedeni u praksu, i zahtjevi zapadnog kapitalizma da se proširi na osmanskoj teritoriji radikalno su mijenjali zemlju na periferiji kapitalističkog svijeta i način života ljudi te zemlje. Naime, u tom periodu dolazi do modernizacije infrastrukture osmanskih gradova, osmanskom narodu predstavljani su novi komunikacijski alati kao što su telefon i telegraf, uvode se parne lokomotive i željeznica unutar granica Imperije, razvijaju se osmanski gradovi s jedinica lokalne samouprave te se u tom pravcu nastojala osigurati integracija centra i pokrajina s reformskim paketima. Uz sve to, može se reći da je prva četvrtina 19. vijeka protekla u građanskim ratovima, revolucionarnim i kontrarevolucionarnim borbama u Evropi. Paralelno s tim, uvođenjem novih mehanizama političkog, ekonomskog i društvenog pritiska koji bi radikalno promijenili dominantne stavove i životne kodove, postojeće evropske institucije su uzdrmane i njena politička mapa počela se mijenjati nacionalističkim ustancima protiv multinacionalnih imperija. Od druge polovine 19. vijeka ovaj period previranja preselio se na neevropska područja, a modeli multinacionalnog Carstva na periferiji uvučeni su u ozbiljnu depresiju prodiranjem misaonih struktura uvezenih iz Evrope. Navedeni proces ubrzao je tranziciju iz komercijalnog kapitalizma u industrijski kapitalizam u Evropi. Paralelno s tim, svjetska kapitalistička ekonomija okrenula se od robnog izvoza ka izvozu kapitala i usmjerila ekonomije okolnih zemalja na jednosmjerni integracijski proces zadužujući svjetski kapitalistički sistem. Prema riječima Erica J. Hobsbawma, svijet se sada globalizirao u ovoj eri revolucije.¹ Liberalne vrijednosti kao što su sekularizam, ženska prava i konstitucionalizam preokrenule su sve norme klasičnog perioda naglavačke. Paralelno s tim, kako je rekao İlber Ortaylı, Osmansko carstvo ušlo

¹ Eric J. Hobsbawm, *Devrim Çağı (1789-1848)*, Dost Yayınları, Ankara, 2012.

je u svoj najduži vijek.² U ovom najdužem vijeku, kada su se svakodnevni životni običaji modernih svjetskih ljudi transformirali i globalizirali, reformama Tanzimata i Prve ustavnosti, Osmansko carstvo pokušalo je odrediti putokaz zasnovan na modernizaciji te je proglašenjem Ustavnosti ušlo u novo doba. U tom kontekstu, najprije ćemo dati neka objašnjenja o kvalitetu kadrova koji su pripremali proglašenje Druge ustavnosti; radi se o mladim ljudima koji su se zvali *mladoturci* i koji su završili škole koje su pružale obrazovanje po zapadnjačkom stilu u 19. vijeku, a potekli su iz civilne i vojne birokratije.

U tom kontekstu, u drugoj polovini 19. vijeka svi revolucionari koji su željeli da izvrše promjene u Carstvu prema savremenim potrebama nazivani su mladoturcima. Koncept mladoturčina, koji ima značajno mjesto u našoj historiji modernizacije, prvi put je korišten u izjavi koju je objavio egipatski princ Mustafa Fazil-paša 1867. godine da bi podržao novoosmanlije koji su vršili pripreme za Prvu ustavnost. Zapravo, prijevodom ove deklaracije na francuski, definicija mladoturčina je od tada postala široko korištena.³ Mustafa Fazil-paša u svojoj izjavi koristio je termin Mlada turska stranka, inspirisan pokretima Mlada Italija i Mlada Njemačka koji su se tada pojavili u Italiji i Njemačkoj. Nakon nekog vremena ovaj koncept počeo je da se koristi u Evropi kao opis za sve proreformske Turke koji su bili protiv Abdulhamida II i protivnici režima.⁴ Iako su Evropljani naširoko koristili termin mladoturčin, nakon nekog vremena usvojili su ga svi antirežimski elementi u zemlji. Kao rezultat toga, koncept mladoturčina, koji je nastao da bi opisao one koji su uložili napore za proglašenje Prve ustavnosti u Evropi, postao je uobičajen naziv za one koji su se trudili oko Druge ustavnosti u Turskoj, uglavnom u periodu poslije 1889. godine. U ovom procesu, u kojem je koncept mladoturčina naišao na široku upotrebu kako unutar tako i izvan njega, osnovano je društvo pod nazivom *İttihad-ı Osmani* u školi *Asker-i Tibbiye-yi*

² İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 42. izdanje, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.

³ O raširenoj upotrebi koncepta mladoturčina u Turskoj vidjeti: Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, 3. izdanje, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2001, str. 26; Yahya Kemal, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, 3. izdanje, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1986, str. 203.

⁴ Paul Fesch, *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, prev. Erol Memberpazarcı, Erol Üyepazarcı, Pera Yayınları, İstanbul, 1999, str. 334–335.

Şahane u Sirkedžiju 3. juna 1889. godine. Ovo prvo formirano društvo činili su učenici škole Asker-i Tibbiye-yi Şahane, Ibrahim Temo, Abdullah Cevdet, Ishak Sukuti i Mehmet Reşit. Nakon nekog vremena, studenti po imenu Hikmet Emin, Şerafettin Mağmumi, Ali Şefik, Rüştü Bey, Asaf Derviş, Hüseyinzade Ali i Giridli Muharrem pridružili su se ovoj osnovnoj strukturi. Ibrahim Temo, glavni član društva, na sljedeći način opisuje ovaj prvi tajni sastanak organizacije koji se u literaturi İttihat ve Terakki naziva *Sastanak pod smokvom*:

Došlo je dvanaest ljudi, jedan po jedan. Ja sam bio ispred, oni iza mene, na asurama i vrećama položenim u blagoj uvali ispod smokve usred vinograda. Bio je to prvi sastanak ovog društva i činili su ga sljedeći ljudi: Hersekli Ali Rüştü, jedan od visokih funkcionera suda u to vrijeme, Izmirli Ali Şefik, jedan od urednika novina, Tibbiyeli Asaf Derviş (Paşa), učitelj i ugledni član društva, Muharrem Girid (predavač na Medicinskom fakultetu u Damasku), doktor Abdullah Cevdet, İshak Sukuti, Şerafettin Mağmumi, Çerkez Mehmet Reşit (koji je izvršio samoubistvo), ja i još tri osobe čijih se imena ne mogu sjetiti.⁵

Međutim, İttihad-ı Osmani Cemiyeti u Istanbulu, čiji su temelji postavljeni na ovaj način, nakon nekog vremena složio se s Komitetom unije i progresa koji je u Parizu osnovao Ahmet Rıza Bey i preuzeo njegovo ime.

Uprkos razvoju, veliki dio ovog osnovnog kadra pobjegao je u inostranstvo, jer su se metode tiranije Abdulhamida II pogoršale. Prvo mjesto na koje su otišli bio je Pariz, gdje je djelovao Ahmet Rıza i gdje su izlazile novine *Meşveret*, koje je objavljivao sa svojim saputnicima kao što su Sirijac Halil Ganem, solunski doktor Nazım i Ahmet Reşit. Tako je *Meşveret*, objavljen u Parizu, postao vodeće izdanje mladoturske opozicije u egzilu. U međuvremenu, konzervativna grupa koju je predvodio Mizancı Murat preselila se u Ženevu iz Kaira i tamo počela

⁵ Za detaljne informacije o toku procesa od osnivanja društva İttihad-ı Osmani sa skupom İnciraltı u Istanbulu 1889. do prijedloga spajanja Ahmeda Rıza Beya od strane doktora Nazima u Parizu 1894. godine i prihvatanja naziva društva kao *Osmansko društvo za uniju i napredak* nakon ovog spajanja vidjeti: M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, tom 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986, (Jön Türklük), str. 175–180; Isto tako, za proces osnivanja društva, njegovo spajanje s pariskom grupom koju vodi Ahmed Rıza i kasniji razvoj događaja vidjeti: Durdu Mehmet Burak, *Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri*, OTAM, br. 14, Ankara, 2003, str. 291–318.

izdavati *Osmanske novine*. Tako su postale jasne prve razlike između islamističkih i konzervativnih misli Mizancı Murata i grupe koju je vodio Ahmet Rıza i koja je usvojila više pozitivističkih i socijalno-darvinističkih tendencija. Treći put unutar društva otvoren je zahvaljujući idejama princa Sabahattina, koji je došao u Pariz i tamo počeo djelovati. Anglosaksonski liberalizam i decentralizovane federalističke ideje koje je princ usvojio bili su model koji je u Carstvu pružio priliku za razvoj privatnog preduzetništva. Na prvom kongresu društva, sazvanom posebnim zalaganjem princa Sabahattina u Parizu 1902. godine, pojavile su se prve razlike u mišljenju među mladoturskom opozicijom u egzilu. Ahmet Rıza Bey i njegova grupa zauzeli su neodlučan stav protiv princa Sabahattina i decentralista, koji su tvrdili da je strana intervencija neophodna za revoluciju. Tako je ovaj prvi mladoturski kongres održan u inostranstvu bio priprema za prva mimoilaženja u društvu. Sva tri ova pristupa imala su tendenciju snažne organiziranosti unutar društva sve do kongresa koji se saziva u Parizu 1907.

Međutim, do 1907. godine Abdulhamid II je raspustio Mizancı Murata i njegov tim pa se Mizancı Murat vratio u Istanbul. Uporedo s ovim razvojem događaja, drugi mladoturski kongres, sazvan 1907. godine, održan je pod utjecajem etatističkih i pozitivističkih misli predvođenih Ahmetom Rızom i liberalnih misli koje je vodio princ Sabahattin. Kongres 1907. godine, na kojem ovaj put nije iznesena teza o stranoj intervenciji, trebao je prisiliti sultana da abdicira, osigurati uspostavljanje parlamentarne uprave, uspostaviti stalni komitet koji bi odredio put koji treba slijediti i politiku koju treba implementirati. To je dalje rezultiralo nizom odluka koje se mogu sažeti kao pribjegavanje metodama kao što su opšti ustanak, oružane i neoružane akcije otpora, neplaćanje poreza i po potrebi organizovanje unutar vojske. Solunska grupa je dodata ovoj formaciji nakon nekog vremena. Uključivanjem Solunske grupe u proces, društvo je poprimalo potpuno revolucionarni karakter. Aktivistički centar gravitacije organizacije postao je Solun u kojem su se unutar društva razvijale različite ideološke orijentacije u tolikoj mjeri da se u tom periodu uz ime Solun smatrala prikladnom sintagma “Kaba slobode” (*Kabe-i Hürriyet*). Grad je postao centar koji je privlačio svu opoziciju Abdulhamida II. Solun, koji je zbog svog položaja bio

lučki, trgovački i industrijski grad, bio je i najotvoreniji i Evropi najbliži grad Carstva. Jedan od razloga zašto je opozicija Abdulhamida II našla veliku popularnost u Solunu bio je taj što je bila daleko od režima tiranije i njegove kontrole. Grad je odražavao sve karakteristike lučkog grada. Naprimjer, činjenica da je 1/7 osmanskog spoljnotrgovinskog obima u ovom periodu bila ostvarena iz Soluna dokaz je značaja grada u osmanskoj privredi. Pored svega toga, Solun je dozvolio pokretanje prve radničke organizacije industrijskih radnika i pojavu Jaurèsovog nacionalističko-socijalističkog pokreta u urbanim razmjerama. Osim toga, grad je predstavljao masonske organizacije i sociološku strukturu u kojoj su Jevreji demografski bili u većini u odnosu na muslimane i Grke. Jedan od važnih faktora koji je olakšao rad Komiteta unije i progresa u Solunu u okviru ovog ekonomskog i sociološkog obrasca bio je princip tajnosti, odnosno ilegalnosti, usvojen u masonskim ložama, jer je ova vrsta tajnovitosti bila zaštitni element za one koji su htjeli da osnuju organizaciju.

Zaista, mnogi članovi društva bili su slobodni zidari i uglavnom su bili povezani s ložama *Risorta*, *Labor et Lux* i *Veritas* u Makedoniji. U okviru ovakvog organizacionog shvatanja, društvo su 1906. godine u Beş Çınar Bahçesiju u Solunu osnovali Bursalı Mehmet Tahir Bey, Naki Bey, Rahmi Bey, konsultantski pomoćnik Treće armije Kazim Nami Bey, İsmail Hakki Baha Bey, kapetan Edip Servet Bey, İsmail Canbolat Bey, Ömer Naci Bey, Talat Bey i Mithat Şükrü Bey. Naredne aktivnosti društva nastavljene su u okviru modela organizacije ćelijskog tipa. U skladu s tim, svaki član je dobio broj. Prvih deset brojeva pripadalo je osnivačima društva. Oni koji su postali članovi nakon ovih deset članova dobili su brojeve počevši od broja 110 kako bi broj bio veći. Prvih deset članova, od kojih su većina bili časnici Treće armije u Makedoniji, koji su učestvovali u kadru koji je 1908. godine realizirao Drugu ustavnost i koje možemo definirati kao stožerni kadar organizacije, bili su: Tahir Bey iz Burse, Naki Bey, Rahmi Bey, Mithat Şükrü Bey, Kazim Nami Bey, Ömer Naci Bey, İsmail Canbolat Bey, Hakki Baha Bey i Edip Servet Bey. Dolaskom doktora Nazima iz Pariza u Solun akciona grupa koja će izvesti revoluciju postala je konkretna. Ustvari, organizacija koja je poprimila revolucionarni karakter u trouglu Solun – Izmir – Makedonija

postigla je ovaj cilj 23. jula 1908. godine. Iako je prošlo 108 godina od proglašenja Druge ustavnosti koju je izvršio Komitet unije i progressa 10/23. jula 1908, čije se osnivanje i razvoj može vrednovati u ovom okviru, prošle su 93 godine od proglašenja Republike, što je još jedna važna prekretnica u našoj novijoj historiji. Mnogo je pisano i rečeno o efektima obje strukturne transformacije na modernu tursku historiju. Historiografija Turske, koja se kao akademska disciplina razvila od 1930-ih, borila se da objasni Republiku kao teoriju radikalnog raskida s osmanskim prošlošću, u periodu u kojem su romantični refleksi turske revolucije našli legitimitet kao dominantniji stil u ranom republikanskom periodu.

Među razlozima za ovaj fenomen leži cilj mlade Republike da izgradi novu naciju. U tom kontekstu, novi režim je referencu vlastitog legitimiteta pronašao u negiranju prošlosti te se u tom pravcu iz svijesti nastojala postupno izbrisati osmanska prošlost, a posebno odnos pripadnosti unionistima. Međutim, ta metoda s vremenom je proširena i sistematizovana, posebno nakon 1935. godine. Iako nije slučajnost da je Revolucija od 10/23. jula duhovno prihvaćena Ugovorom iz Lozane najprije potpisanim na Kongresu u Erzurumu 23. jula 1919, a zatim 23. jula 1923. u Izmiru se 1926. godine desio atentat.⁶

⁶ Izmirski atentat, koji se dogodio 14. juna 1926, rezultirao je uništenjem itihadizma. Pokušaj atentata na Mustafu Kemala uglavnom je djelo nižeg kadra unionista. Tim za ubistvo, koji se sastojao od ljudi kao što su Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf i Sarı Efe Edip, uhvaćen je nakon prijave Uredu guvernera Izmira od strane motocikliste Giritlija Şevkija s kojim su dogovorili da ih, ne uspijevši izvesti akciju, nakon atentata odveze na grčke otoke. Incident je izazvao veliko ogorčenje u zemlji. Nakon ovog incidenta, sudovi za nezavisnost u Izmiru i Ankari sudili su ne samo onima koji su direktno umiješani u atentat već i svima koji su u zemlji poznati kao unionisti. Mnogi unionisti, među kojima su poznati ministar finansija Cavit Bey, Kara Kemal i dr. Nazım Bey, osuđeni su na smrt. Štaviše, zbog sumnje u umiješanost u atentat suđeno je i osnivačima Progresivne republikanske stranke osnovane 1924. godine. Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy i Rauf Bey bili su među onima kojima se sudi. Atentat i kasniji sudski proces doveli su do uništenja unionizma, ali nisu mogli potpuno uništiti unionizam kao duh. Za detaljnije informacije o ovoj temi vidjeti: Yaşar Şahin Anıl, *Mahkeme Tutanaklarına Göre İzmir Suikastı Davası*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2005; Osman Selim Kocahanoğlu, *Atatürk'e Kurulan Pusu-İzmir Suikastının Perde Arkası (İzmir Suikastının İç Yüzü 1926)*, Temel Yayınları, İstanbul, 2003; Sümer Kılıç, *İzmir Suikastı, İddianame ve Paşaların Savunması*, 2. izdanje, Emre Yayınları, İstanbul, 2005; Cemal Avcı, *İzmir Suikastı, Bir Suikastın Perde Arkası*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2007; Uğur Mumcu, *Gazi Paşa'ya Suikast*, 22. izdanje, Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı Yayınları, Ankara, 2002; Pakize Sönmez (ur.), *Atatürk'e İzmir Suikastının İç Yüzü*, Detay Yayınları, İstanbul, 1994; Feridun Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, 2 toma, Ekiciğil Matbaası Yayınları, İstanbul, 1955; Hakan Özoğlu, *Cumhuriyet'in Kuruluşunda İktidar Kavgası*:

Nutuk (*Govor*)⁷, koji je pročitao Mustafa Kemal na drugom velikom kongresu Republikanske narodne partije 15–20. oktobra 1927. godine, predstavljao je osnovu za službeni prekid veza s Unijom i unionistima.⁸ Nakon 1960-ih, kao prirodnom posljedicom razvoja društvenih nauka u svijetu koji se mijenja i njegovog odraza na Tursku, historičari, sociolozi i politolozi počeli su se baviti ovim dvjema strukturalnim transformacijama u smislu kontrasta, sličnosti, prijelomnih tačaka i kontinuiteta. Zaista, za danas, jedna od najvažnijih problematika historijske nauke i historičara jeste pokušaj da se događaji i fenomeni prošlosti ispituju na osovinama kontinuiteta i diskontinuiteta. Nesumnjivo, jedan od najistaknutijih primjera ovakvog pristupa u modernoj turskoj historiografiji

150'lilikler, Takrir-i Sükun ve İzmir Suikastı, prev. Zuhul Bilgin, Kitap Yayınları, İstanbul, 2011.

⁷ Nije slučajno da je *Nutuk* čitan 1927. godine jer 1927. u centru više nije bilo nikoga ko bi, barem liberalno ili konzervativno, reagovao protiv režima. Unionisti, osnivači Progresivne stranke i opoziciona istanbulska štampa u svakoj prilici propituju novi režim u Ankari; pokopani su u dubokoj tišini sa sudovima nezavisnosti u Ankari, Izmiru i Istanbulu, koji su uspostavljeni zajedno s *Takrir-i Sükun* zakonom. Novi režim koji je također suzbio feudalni separatistički ustanak šejha Saida na Istoku; Sam Mustafa Kemal, kako bi prikazao prošlost, "pomogao mladim naraštajima u učenju revolucije", objasnio oklijevanja svojih suputnika tokom nacionalne borbe dok su događaji i proces išli prema Republici, i opozicioni stav koji su zauzeli protiv njegovog vođe i uloge pionira, osjećao je potrebu da se to obračuna iz pera i jezika. Vidjeti: Emre Kongar, "Söylev Hangi Koşullar Altında Söylendi", *Türk Dili* (Okunuşunun 50. Yılında Söylev Özel Sayısı), br. 314, Ankara, 1977, str. 374–380; Hasan Cicioğlu, "Atatürk'ün Büyük Nutukta Adları Geçen Muhallifleri, Muhalefet Gerçekleri, Atatürk'ün Cevabı", *Yetmiş Beşinci Yılında Büyük Nutuk'u Anlayarak Okumak Bilgi Şöleni 17-18 Ekim 2003 Ankara, Bildiriler Kitabı*, ur. Dursun Ayan ve M. Alper Parlak, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2003, str. 111–155; Cavit Orhan Tütengil, "Söylev'in Öğretisi", *Türk Dili* (Okunuşunun 50. Yılında Söylev Özel Sayısı), br. 314, Ankara, 1977, str. 367–374; Hakan Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006; Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Atatürk'ün Nutuk'u*, tom 1, 2. izdanje, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994; M. Orhan Bayrak, *Büyük Nutuk'ta Kim Kimdir?*, Milenyum Yayınları, İstanbul 2004; Paul Dumont, *Atatürk'ün Yazdığı Tarih: Söylev*, prev. Sever Tanilli, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1997; Halil Ersoylu, *Nutuk Üzerine İncelemeler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999; Sinan Meydan, *Nutuk'un Deşifresi*, Truva Yayınları, İstanbul, 2006; Sami N. Özerdim, *Açıklamalı Söylev Günlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1981; Bilal N. Şimşir, *Atatürk'ün Büyük Söylevi Üzerine Belgeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991; Zeki Arıkan, "Büyük Söylevin Yankıları", *Çağdaş Türk Dili*, tom 9, Ankara, 1997, str. 22–33.

⁸ U doba republikanaca, 23. jula godišnjica Druge ustavnosti do 1934. obilježavala se kao Dan slobode, a nakon 1935. ta praksa je napuštena, izjave o Drugoj ustavnosti bile su vrlo oskudne, a ta situacija se ne odnosi samo na jednopartijsku upravu. Za studiju koja naglašava da nije vezana uz stranačku administraciju, već da je nastavljena tokom razdoblja Demokratske stranke vidjeti: Ahmet Kuyaş, "II. Meşrutiyet, Türk Devrimi Tarihi ve Bugünkü Türkiye", *Doğu Batı Düşünce Dergisi, II. Meşrutiyet "100. Yıl"*, god. 11, br. 45, (maj, juni, juli), Ankara, 2008, str. 49–64.

pojavljuje se u analizama republikanskog i perioda Druge ustavnosti. Može se reći da su zemlje poput Turske, koje su u novijoj historiji doživjele veoma važne i radikalne transformacije, mnogo intenzivnije doživljavale ovaj problem. U tom kontekstu, neki naši historičari su internalizovali teoriju rupture, ponekad s pedagoškim interesima, a ponekad s etatističkim refleksima, i opisali predrepublikansko doba kao potpuno mračno doba. Međutim, glavni fenomen koji utječe na ovaj pristup je historijski materijal proizveden u prvim godinama turske revolucije i korišten u izgradnji nacije. Kako navodi Zafer Toprak:

Napor da se uspostavi teleološka veza između jučer i danas metod je koji historičari često koriste. Kada se ispituju društvene i humane nauke zemalja poput Turske koje su kasnile u procesu izgradnje nacionalne države, historiografija je možda najsklonija misionarskoj nauci. Izraz “učiti iz historije” simbolizira zajedničko razumijevanje. Današnji događaji su odgovorni za jučerašnje događaje. Uzročno-posljedična veza koja se uči na časovima historije u školama rezultat je takvog teleološkog shvatanja. Ispod svih ovih napora krije se latentno očekivanje kontinuiteta. Međutim, funkcionalistički pristup, bez vremena, danas je tražen od strane malog broja historičara, ili se većina historičara kloni strukturalističkih pristupa jer nemaju dovoljno iskustva u različitim oblastima nauke. Prevladava naracija hroničarske tradicije i tradicionalne historiografije, strukture se zanemaruju ili ostaju u drugom planu. Gledanje u prošlost s današnjim očekivanjima, a ne s jučerašnjim uslovima. S druge strane, mnogi pisci koji su u kontaktu s historijom daju prednost epistemološkim pitanjima. Prošlost se pokušava sagledati današnjim vrijednosnim normama. Osnovna prava i slobode, demokratija, participacija i slične brige se projektuju u prošlost kao da postoje oduvijek. Suviše je lako suditi prošlosti prema sadašnjim normama.⁹

Iako se slažemo s odvojenom perspektivom Zafera Topraka i strukturalističkim pristupom prošlom znanju bez ideologija, mi također nalazimo današnje diskurzivne sisteme između redova svih djela napisanih o prošlosti. Kada se spomenuti historiografski pristup analizira kroz revolucije 1908. i 1923. godine, koje su svjedočile vrlo važnim strukturnim transformacijama u novijoj historiji

⁹ Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, april 2012, str. 12.

ove zemlje, vidimo da različiti svjetonazori i ideologije pokušavaju stvoriti percepciju vlastite prošlosti.

Zaista, u novijoj historiji ove zemlje i 1908. i 1923. godina fikcionalizovane su kao niz “događaja o kojima su historičari najviše raspravljali, razvili različita tumačenja za iste fenomene, dali različita imena istim fenomenima i proizveli gotovo potpuno suprotne narative”.¹⁰ Baviti se znanjem o prošlosti s vrijednosnim sudovima i epistemologijom sadašnjosti je, u izvjesnom smislu, priroda djela jer prošlost piše historičar koji živi u sadašnjosti i s današnjim vrijednostima i normama formira sebi pogled na svijet. Zato su novije historijske studije možda najvažnija oblast u kojoj ova interakcija izlazi na vidjelo. Pred nama sada ne postoji čista, unikatna, jedinstvena prošlost. Sada je historija polje obračuna u kojem historičari iz različitih ideologija i perspektiva legitimiraju svoju sadašnjost i svoje ideologije znanjem i referencama prošlosti, preko tema koje biraju. U tom kontekstu, historiografija, koju smo navikli vidjeti u njenim zvaničnim i nezvaničnim verzijama, predstavlja problematično područje u Turskoj. Bilo da je pišu akademski historičari kao sarkastičnu ili akademsku disciplinu, na historiju se uglavnom gleda kao na mjesto vjerovanja i bogoslužjenja i u tom kontekstu postaje polje pročišćavanja svih ideologija.¹¹ Ovdje u Turskoj i 1908. i 1923. godina ontološki su bile predmet evaluacija na granici ovog epistemološkog i ideološkog stiska. S druge strane, teza da je Druga ustavnost bila “politička laboratorija” Republike fenomen je koji se obrađivao od Tarika Zafera Tunaya kasnih 1960-ih i od tada su je u različitim verzijama iznosili mnogi historičari.

U tom kontekstu, teze koje je proizveo Tarik Zafer Tunaya o Drugoj ustavnosti i unionistima su internalizirane od strane generacija koje su ga slijedile. Naime, Tunayine riječi kojima Drugu ustavnost objašnjava kao “laboratorij u kojem su se istraživali vitalni elementi za turski politički i državni život”¹²

¹⁰ Ferdan Ergut, “Ele Avuca Sığmaz Bir Geçmiş İçin Yöntemsel Bir Yaklaşım Önerisi”, *II. Meşrutiyet’i Yeniden Düşünmek*, ur. Ferdan Ergut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, str. 1.

¹¹ Za studiju u kojoj se analiziraju ovi metodološki problemi s kojima se susreće historiografija u Turskoj u kontekstu osmanske i republikanske historiografije vidjeti: Oktay Özel, *Dün Sancısı, Türkiye’de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihcilik*, Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2009.

¹² Tarik Zafer Tunaya, *Amme Hukukumuz Bakımından II. Meşrutiyet’in Fikir Cereyanları*, İstanbul, 1948, str. 16.

prihvatili su mnogi istraživači. Naprimjer: Sina Akşin ocjenjuje Drugu ustavnost kao “vodenu liniju razdvajanja turske historije”.¹³ Prema Akşinu, nakon 1908. godine, vode u Turskoj počele su teći na potpuno drugačiji način. Prema tome, postoji historijsko jedinstvo između Unije i progresa i Republike izgrađeno bliskim ideološkim i sociološkim, pa čak i kadrovskim vezama. Izražavajući da rat za nezavisnost između 1919. i 1922. godine nije imao drugi program osim programa unionista, Akşin je rekao: “...Rat za nezavisnost je zapravo borba da se ne izgubi puna nezavisnost za koju se vodila borba i donekle je ostvarena u Prvom svjetskom ratu. Sigurno je da Republika, u kojoj su rat za nezavisnost i Atatürkova revolucija bili mnogo uspješniji, nije podnijela mnoge bolesti i distorzije Druge ustavnost.”¹⁴ Po njegovim riječima, pokušao je otkriti paralele i kontraste između 1908. i 1923. godine.¹⁵ Opet, prema Ahmetu Turanu Alkanu, 1908. zapravo sadrži “koncentrisanu republikansku historiju”. Osim toga, Aykut Kansu, koji je 1908. godinu proglasio “početkom kraja”, navodi: “... Nije jednostavan događaj da je samo *Kanun-ı Esasi* iz 1876. ponovo stavljen na snagu. Revolucijom je učinjen pokušaj da se iz temelja promijeni politička struktura Turske. Ustavnim amandmanima 1909. godine i kasnije to je gotovo u potpunosti ostvareno. Revolucija 1908. doslovno je dovela do kraja Carstva. Preciznije, ne bi bilo pogrešno vidjeti revoluciju 1908. godine kao početak kraja.”¹⁶ Analizirajući svojim riječima, naveo je tragove kontinuiteta od Druge ustavnosti do Republike. Zafer Toprak pak 1908. definira kao preteču novog procesa strukturiranja u vrijeme kada je 600 godina staro Carstvo bilo u krizi s pričama o kolapsu i da su se vrata osmanskog prosvjetiteljskog doba otvorila u Drugom svjetskom ratu. Navodi kako je raskinuo s Ustavnošću.¹⁷ Prema njegovim riječima:

Pozitivizam 19. vijeka DP i francuska društvena misao Treće republike duboko su utjecali na osmanske intelektualce, posebno na mladoturke koji su se sklonili u

¹³ Sina Akşin, str. 465.

¹⁴ Sina Akşin, str. 465.

¹⁵ Ahmet Turan Alkan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ötüken Yayınları, 2. izdanje, İstanbul, 2013, str. 11.

¹⁶ Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, prev. Ayda Erbal, 3. izdanje, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, str. 15.

¹⁷ Zafer Toprak, *Türkiye’de Popülizm 1908-1923*, Doğan Kitap, İstanbul, 2013, (Popülizm), str. 15.

Pariz. Drugim riječima, model modernizacije Osmanskog carstva bio je u velikoj mjeri inspirisan francuskim primjerom. Solidarističko shvatanje društva u Francuskoj Treće republike ostavilo bi traga u godinama Druge ustavnosti i to shvatanje nastavilo bi se do višestranačkog perioda s Republikom Turskom. U ovoj fazi došlo bi do uspostavljanja bliske veze sa zapadnom mišlju i proširenja globalizacije, s jedne strane, i lokalne vrijednosti, odnosno anadolske etnografske akumulacije, s druge strane, čime bi došli u fokus pažnje.¹⁸

Isto tako, Mustafa Gündüz u svom radu ovaj proces definira kao “laboratoriju vrata demokratije” na istom ideološkom planu. Prema njemu: “uz svu svoju naivnost i sve neiskustvo da budete prvi, ovaj period je skladište nezamislivih iskustava. Nijedan problem simbola današnjice ne može se riješiti bez razmatranja prvog stvaranja modernih institucija koje imamo danas i atmosfere ideja koje su dostigle nivo ludila Druge ustavnosti.”¹⁹ Opet, kao što je Mustafa Gündüz rekao, inspirisan trgovcem İbrahimom (Çiğiraçan): “Kulturni život republikanskog perioda je fusnota za Drugu ustavnost.”²⁰ Pored svega ovoga, prema Halilu İnalçıku: “Ustavna revolucija iz 1908. pripremila je Republiku. Neophodno je razumjeti ustavnu eru da bismo razumjeli Tursku danas.”²¹

Još jedna stvar koju ovdje treba naglasiti su očigledne ideološke razlike između teza Tarika Zafera Tunaye o Komitetu unije i progresa i Druge ustavnosti i političkih partija u Turskoj. Ove teze posebno usvajaju historičari i društveni naučnici generacije nakon 1960. godine. U tom kontekstu, sljedeće riječi Mete Tunçaya upućene Şahinu Alpayu 1981. odražavaju tu činjenicu: “Nije li Dostojevski za Gogolja rekao: ‘Svi smo izašli iz njegovog šinjela.’”²²

¹⁸ Zafer Toprak, *Popülizm*, str. 15.

¹⁹ *II. Meşrutiyet'in Klasik Paradigmaları, İctihad, Sebilü'r Reşad ve Türk Yurdu'nda Toplumsal Tezler*, Lotus Yayınları, Ankara 2007, (*İctihad*), str. 15.

²⁰ Mustafa Gündüz, “100. Yılında II. Meşrutiyet'in Entelektüel Mirası”, *Milli Eğitim, National Education*, god. 38, br. 184, Ankara, 2009, str. 121.

²¹ Halil İnalçık, “II. Meşrutiyet: Anayasa Rejimi Geliyor, Cumhuriyet Yolu Açılıyor”, *Doğu Batı, II. Meşrutiyet “100. Yıl”*, tom 1, god. 11, br. 45 (maj, juni, juli), İstanbul, 2008, str. 12.

²² Djelo poznatog ruskog književnika Nikolaja Vasiljeviča Gogolja *Šinjel*, koje je završio 1841. godine, imalo je značajan utjecaj kako na njegovu generaciju tako i na rusku književnost. Zapravo, Turgenjev i Dostojevski su ukazali na ovu interakciju kada su rekli: “Svi smo izašli iz Gogoljevog šinjela.” Mehmet Ö. Alkan, “Gogol'un Paltosu: Tarık Zafer Tunaya ve Siyasal Partiler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*,

“Moji vršnjaci i mlađa generacija istraživača (Sina Akşin, Selim İlkin, Zafer Toprak, Şükrü Hanioglu i mnogi drugi) uvijek su dolazili iz političkih partija Tarika Zafera Hoce. Uzeli smo njegovu metodu kao primjer. Ali naši ideološki stavovi prirodno se razlikuju.”²³ Nema sumnje da ova analogija ima važno mjesto u novijoj turskoj historiji. S druge strane, može se reći da su političke, društvene, ekonomske i kulturne veze između Druge ustavnosti i Republike bile naglašene ne samo na osi istraživanja društvenih nauka već i u turskoj štampi u prvim godinama Republike.²⁴ Iako je Republika prekinula veze s unionistima kad je došlo do atentata u Izmiru 1926. godine, kao što je već navedeno, 23. juli 1908. godine slavio se kao Dan slobode do 1935. godine.²⁵

Naime, 23. jula 1924. godine *Cumhuriyet* novine navode kako je 1908. godina izvor suvereniteta, dominacije i nezavisnosti.²⁶ *Vakit* novine su 23. jula 1925. godine isticale da je 1908. “put slave” današnje sretne Republike sljedećim rečenicama: “23. juli je udarac nanijet tiraniji naroda koji je ustao radi slobode i blagostanja, i

tom 2, br. 1, İstanbul, 2001, str. 475; Za bibliografski esej koji ocjenjuje sva djela Tarika Zafera Tunaye o ranom republikanskom razdoblju, posebno njegovo trotomno djelo pod naslovom *Türkiye’de Siyasal Partiler ile II. Meşrutiyet’in Siyasi Hayatına Bakışlar*, vidjeti: Mehmet Ö. Alkan, Sulap Erdoğan, Ferdi Karaca, Hakan Korhan, Selçuk Yurttaş ve Cengiz Yolcu, “Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya’nın Biyografisi ve Bibliyografyası”, *Tarık Zafer Tunaya Anısına Yadigar-ı Meşrutiyet*, ur. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, Bilgi Üni Yayınları, İstanbul, 2010, str. 1–26.

²³ Mehmet Ö. Alkan, str. 475.

²⁴ O odluci da se Prva ustavnost slavi kao praznik, od 1909. do 1923. godine, i kako je Ustavnost dočekana i proslavljena u nekim drugim gradovima osmanske pokrajine, posebno u Istanbulu, vidjeti: Sanem Yamak, “Meşrutiyet’in Bayramı: ‘10 Temmuz İd-i Millisi’”, *İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, br. 38 (Meşrutiyet’in 100. Yılı Özel Sayısı), str. 23–342; Zeki Arıkan, “24 Temmuz 1908’e İzmir’den Bakış”, *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, ur. Sina Akşin, Sarp Balcı i Barış Ünlü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, str. 359–415; Günver Güneş, “Taşra’dan Meşrutiyet’e Bakış: Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Açından II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Sancağı (1908-1918)”, *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, ur. Sina Akşin, Sarp Balcı ve Barış Ünlü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, str. 415–458; Mine Akkuş, “II. Meşrutiyet’in Yerel Düzlemde Yansımalarına Bir Örnek: Bursa”, *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, ur. Sina Akşin, Sarp Balcı i Barış Ünlü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, str. 459–480.

²⁵ Obilježavanje 10/23. jula, dana proglašenja Druge ustavnosti, kao državni praznik prvi put je prihvaćeno u osmanskom parlamentu 1909. godine, 22. juna 1325/5. jula 1909. godine. Zakon i dekret *Ayana*, koje su tog datuma prihvatili i odobrili poslanici Skupštine i Ayanski odbor, objavljeni su u *Takvim-i Vekayi* 23. juna 1325. i dobili službeni karakter. O ovome vidjeti: *Takvim-i Vekayi*, 28. juni 1325.

²⁶ *Cumhuriyet*, 23. juli 1924.

pozornica je na slavnom putu ka današnjoj sretnoj Republici, prije svega.²⁷ Pono-vo, na komemoraciji 1925. godine, list *Cumhuriyet* je definisao Drugu ustavnost kao “zoru koja će roditi sunce Republike”. Rekavši da je turska sloboda i nezavisnost prvi put pokrenuta 23. jula 1908. godine, list je opisao 17 godina koje su od tada protekle kao nastavak i označio 23. juli kao “majku revolucijâ”.²⁸ Zanimljivo je da su 1926. godine, odnosno u procesu suđenja za atentat u Izmiru, medijski organi tog perioda, a posebno istanbulska štampa, opisali 23. juli 1908. kao revoluciju, ali nisu oklijevali da procesuiraju umiješane u atentat. Naprimjer, *Vakit* novine navele su da turski narod nikada nije bio nezahvalan, naglasile važnost obilježavanja 23. jula i objavile da je to “blagoslov prvog svitanja republikanske revolucije”. U vijestima novina objavljenih 23. jula 1926. godine unionisti koji su učestvovali u atentatu u Izmiru kritizirani su i ocijenjeni na sljedeći način:

Turski narod nikada nije nezahvalan. On je cijenio, pa čak i blagoslovio one koji su pripremali revoluciju 23. jula. Ali, tužna je istina da su neki od tih ljudi postali neprijateljski raspoloženi prema Gazi Mustafa Kemal-paši, duhu naše republikanske revolucije, umjesto da nastave ispunjavati svoje dužnosti pomaganja revoluciji, evoluciji i ostvarenju nacionalne proizvodnje nakon Nacionalne borbe kako bi osigurali svoje interese i pozicije. Čak su otišli toliko daleko da su pokušali atentatima uništiti njegovo tijelo.²⁹

Do 1927. novine su počele da upoređuju 23. juli s 29. oktobrom. Osnovna ideja koja je ovdje izražena je da pokret 10/23. jula predstavlja početak i prvi korak procesa koji vodi ka republici.³⁰ Istu situaciju moguće je vidjeti i u procjenama iz 1928. godine.³¹ Naprimjer, novine *Milliyet* 24. jula 1929. godine u vezi s proslavom dan ranije navode da su svi dijelovi Ankare bili osvjetljeni strujom. Tako je vrijedilo vidjeti zgrade Pravnog fakulteta i Ziraat banke kako su bile osvjetljene, a u Marmara parku kod Crvenog polumjeseca održana je velika baštenska zabava u čast 23. jula. Nakon što je naveo kako mu je čast učestvovati

²⁷ *Vakit*, “Hürriyet Günü”, 23. juli 1925.

²⁸ *Cumhuriyet*, “23 Temmuz Milli Bayramı”, 24. juli 1925.

²⁹ *Vakit*, 23. juli 1926.

³⁰ *Cumhuriyet*, 23. juli 1927; *Vakit Gazetesi* 23. juli 1927.

³¹ *Vakit*, 23. juli 1928; *Cumhuriyet*, 23. juli 1928.

na ovoj zabavi, Mustafa Kemal je kazao: “Vatromet na baštenskoj zabavi koja traje do jutra može se vidjeti iz cijelog grada. Ljudi lutaju ulicama grada. Prostor za zabavu je pun.”³² Kada je u pitanju 1930. godina, moguće je pratiti distanciran stav u pristupima novina prema 23. julu 1908. godine. Novine, koje su sada pisale da je prava sloboda uspostavljena 1923. godine, odavale su počast početku revolucije 23. jula 1908. godine. Naprimjer, novine *Akşam* ovu promjenu stava u turskoj štampi objavile su 24. jula 1930. godine sljedećom viješću: “Ustavnost je proglašena prije 22 godine i napravljen je prvi korak ka slobodi. Iako je 10/23. juli početak revolucije, ova revolucija nije potpuna. Prava sloboda i reformski koraci poduzeti su samo pod vodstvom velikog Gazije. Ipak, 10/23. juli je datum koji će se uvijek pamti. Ovom prilikom službene kancelarije su zatvorene, a svi su naoružani zastavama.”³³ Slično tome, 1932. godine, na 25. godišnjicu Ustavnosti, novine tog perioda nastavile su s istim opreznim pristupom. *Milliyet* je pisao: “Koliko god da se svaki dan udaljava od nas, mi ćemo uvijek obilježavati potez 10/23 jula.”³⁴ Zajedno s novinama *Milliyet*, i novine *Cumhuriyet* su 25. godišnjicu obilježile riječima: “Radimo zajedno s Gazijem, koji nije priznavao nikakve granice osim što je bio protiv slobode nacije 23. jula 1933. godine, da podignemo i razvijamo revoluciju čije je sjeme posađeno 1908. godine, da je uzdignemo poput ogromnog platana koji ljudima omogućava udobnost i mir pod hladovinom svojih grana pružajući im dašak svježeg zraka.”³⁵ To gledište s vremenske distance na važnost 1908. godine već 1935. godine doseglo je fazu odbacivanja ovog procesa. Naime, 1935. godine, kada pokret Druge ustavnosti više nije bio Dan slobode prema štampi iz tog perioda,³⁶ 23. juli 1908. godine sveden je na status samo jednog od historijskih dana vrijednih pamćenja. Naprimjer, sljedeća vijest iz novina *Cumhuriyet* prilično je upečatljiva:

³² *Milliyet*, “Son Haberler”, 24. juli 1929.

³³ *Akşam*, “10/23 Temmuz”, 24. juli 1930.

³⁴ *Milliyet*, “10/23 Temmuz”, 23. juli 1932.

³⁵ *Cumhuriyet*, “23 Temmuz: Hürriyet Bayramı”, 23. juli 1933.

³⁶ Melis Süloş, “Cumhuriyet Dönemi’nde 1908 Hürriyet Bayramı Kutlamaları”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, br. 151, juli, 2006, str. 72–75.

23. juli je do ove godine bio jedan od državnih praznika. Međutim, u novom zakonu kojim se utvrđuju datumi odmora i praznika 23. juli je isključen iz državnih praznika. Za taj datum danas neće biti održana slavska svečanost i slavlje koje je uobičajeno svake godine. Iako praznika nema, 23. juli jedan je od historijskih dana Turaka vrijedan pamćenja, jer je to dan kada se narod pobunio protiv sultanata, pokazao svoju snagu i sačuvao svoje pravo.³⁷

U navedenom periodu i anadolska štampa je 23. juli 1908. godine obrađivala iz različitih uglova i uopšteno ga ocijenila kao početak republikanskih revolucija.³⁸ List *Istikbal*, koji je izlazio u Trabzonu i jedan je od važnih medijskih organa unionista u provinciji, izašao je 23. jula 1924. pod naslovom “10. juli, Dan revolucije”. *Istikbal* je 1908. godinu opisao kao “prvi udarac tiraniji” i svoju ocjenu nastavio sljedećim riječima: “10. juli 1324/1908. godine prvo je rađanje na horizontu zemlje u cilju postizanja nacionalnog suvereniteta za dobrobit i sreću naroda koji pati. Zato svi treba da pozdrave ovaj dan.”³⁹ List *Istikbal* otišao je dalje u svojoj ocjeni i istakao da je 1908. bila ta koja je stvorila Republiku uz riječi: “Da 324. (1908) nije bilo revolucije, ne bi postojala ni velika revolucija.”⁴⁰ Štaviše, u prvim godinama Republike Druga ustavnost bila je predmetom ocjenjivanja iz različitih perspektiva u anadolskim provincijama, a posebno u štampi Izmiru.⁴¹

S druge strane, rasprave o tome kada je počela i prestala uzročna veza između 1908. i 1923. godine predstavljaju jedno od najvažnijih problematičnih područja savremene historiografije. U tom kontekstu, početak revolucije 1908. može se smjestiti u period između 1906. i 1907. godine, kada su u Anadoliji bili intenzivni poreski nemiri i kada je Niyazi Bey, koji je reagovao na “Revalski miting”,

³⁷ *Cumhuriyet*, “23 Temmuz”, 23. juli 1935.

³⁸ Za detaljnije informacije o tome kako su se i istanbulska štampa i novine koje izlaze u Anadoliji odnosile prema proslavama Druge ustavnosti vidjeti: Hasan Babacan - Uğur Üçüncüoğlu, “Türk Basımına Göre Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Meşrutiyet Kutlamaları”, *History Studies International Journal of History*, br. 2/2, 2010, str. 415–439.

³⁹ *Istikbal*, 23. juli 1924.

⁴⁰ *Istikbal*, 23. juli 1924.

⁴¹ Za detaljnije informacije o ovoj temi vidjeti: Şeniz Gündemir, *II. Meşrutiyet’in İzmir Basımındaki Yanlıkları*, (neobjavljeni dodiplomski rad), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İzmir, 1988.

otišao u planine. Kao odgovor na isto pitanje može se prikazati period Abdulhamida II, kada su vršene infrastrukturne i obrazovne reforme, kao i mladosmanski pokret koji se formirao 1860-ih godina. Kada se to pitanje posmatra iz perspektive modernizacijske paradigme, proces se može odgoditi do reformi Tanzimata.

Na pitanje kada je završila revolucija 1908. mogu se ponuditi različiti odgovori, u skladu s perspektivom koju imamo. Naime, nakon ludih trenutaka, kada je revolucija dočekana s oduševljenjem, Komitet unije i progresa “upozorava javnost da je došlo vrijeme kada će svi biti zauzeti svojim poslom”. “Deklaracija od 7. augusta 1909. godine”, koju je javnosti predstavio u formi izjave, može se shvatiti kao kraj revolucije, jednako kao i “period vanrednog stanja” koji je započeo gušenjem Incidenta 31. marta i trajao je, uz kratku pauzu, sve do 1918. godine. Isto tako, može se uzeti u obzir i period jednopartijskog režima uspostavljenog “Državnim udarom na Visoku portu” 1913, kao i tradicionalno prihvaćeni datum 1918. godine. S druge strane, ima i onih koji za kraj perioda Unije i progresa uzimaju 1950. godinu. Štaviše, može se reći da se unionizam kao duh i razumijevanje nastavlja i danas. U tom okviru, pitanja i odgovori mogu se umnožavati, jer odgovori na pitanja zavise od toga kako i odakle gledate na događaj.

Uz sve ovo, može se reći da je relativno važnije odrediti završetak, a ne početnu tačku historijskog fenomena. To je moguće jedino ako se razumiju posljedice tog fenomena. Konačno, svaki historičar ima slobodu da fenomenu koji proučava pristupi u bilo kojem kontekstu koji želi. A ti različiti konteksti će neizbježno otkriti različite pojave istog fenomena.⁴²

U svjetlu ovih ocjena, ako treba govoriti o nekim drugim generalizacijama o Drugoj ustavnosti i Republici, može se reći da su oba pokreta zbog nepostojanja društvene osnove svedena na malograđanski radikalizam. Ove analize obje strukturne transformacije, koje se posmatraju kao cjelina pokreta koje su izveli vojno-civilni birokrati na pragu 20. vijeka, svojim argumentima otišle su toliko daleko da su kroz 1908. i 1923. godinu nastojale opravdati gotovo totalitarnu logiku i ideologiju. U tom kontekstu, može se reći da se odvajanjem unionista,

⁴²Ferdan Ergut, str. 4–5.

a samim tim i republikanaca, iz njihovog društvenog konteksta javila potreba za izmjenama kako bi se akcije koje sprovode brojne profesionalne grupe koje su završile škole koje pružaju obrazovanje samo po zapadnom sistemu svele na cjelinu. Čak i oni koji su kritični prema ovom pitanju analiziraju ih kao predstavnike lučke buržoazije koja trguje u lučkim područjima zemlje otvorenim za kapitalizam.⁴³ Nesumnjivo, glavni argument na kojem se zasnivaju ove analize bio je da su elementi osmanske vojne birokratije uglavnom bili uključeni u kadrove proizvedene kako 1908. tako i 1923. godine. Činjenica da je opozicija protiv Abdulhamida II pronašla izvore u Solunu i Izmiru, gradovima koji su bili relativno udaljeni od centra Carstva, zatim ekspanzija trgovinskog obima ova dva grada u 19. i 20. vijeku kao i ubrzanje društvenih kretanja i pojava kompradorske lučke buržoazije doveli su do generalizacije ovakvih komentara. U tom smislu, u periodu kada je unionistička organizacija bila nelegalna, oba grada su, zahvaljujući slobodi koju su gajili, postala spas za ovaj opozicioni pokret.⁴⁴ Međutim, pretjerana je tvrdnja da su levantinske porodične kompanije u oba grada klasa koja hrani itihadizam.

Činjenica da se centralni štab Treće armije nalazio u Solunu i da je Komitet unije i progressa njegova produžena ruka objašnjava njegovu direktnu vezu s ljudskim resursima koji će formirati kemalističke kadrove s trgovačkom buržoazijom osovine Istanbul – Solun – Izmir. Zapravo, činjenica da su se bataljoni dovedeni u Solun trajektom iz Izmira radi suzbijanja ustanka iz jula 1908. pridružili unionističkim revolucionarima važan je pokazatelj naše hipoteze osovine Solun – Izmir

⁴³ A. Vedat Koçal, "II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Otoriter Yönetim Geleneği'nin Sosyo-Ekonomik Kökleri: İttihatçılığın Sosyo-Ekonomik Temelleri Üzerine Bir Çözümleme Denemesi", *Niğde Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi (İİBF) Dergisi*, tom 6, br. 2, 2013, str. 244–258.

⁴⁴ Veoma je gust korpus razvoja Soluna i Izmira kao lučkih gradova u 19. vijeku i početkom 20. vijeka, kao i motivi opozicionih pokreta u oba grada. Za neke od njih vidjeti: Neslihan Ünal, *İki Osmanlı Liman Kenti: İzmir ve Selanik*, İmge Kitap Evi Yayınları, İstanbul, 2015; İlhan Tekeli ve Selim İlkin, "İttihat ve Terakki Hareketinin Oluşumunda Selanik'in Toplumsal Yapısının Belirleyiciliği", *Cumhuriyetin Harcı/Köktenci Modernitenin Doğuşu*, tom 1, 3. izdanje, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, str. 1–65; G.W. Hoffman, "Thessaloniki, The Impact of A Changing Hinterland", *East European Quarterly*, 1968, str. 12–23; Sabri Sürgevil, *II. Meşrutiyet Döneminde İzmir*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Yayınları, İzmir, 2009; Meropi Anastasiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)*, 2. izdanje, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.

– Istanbul. Dakle, može se tvrditi da je središte Treće armije oružanih snaga ove levantinske trgovačke buržoazije bilo Solun – Izmir – Istanbul.⁴⁵

Iz navedenog razloga, moglo bi se reći da su postavljene teze problematične s akademskog aspekta. Osim toga, u konzervativnom tumačenju novije historije unionisti i republikanci bili su najizloženiji sličnim ocjenama na osnovu negiranih pridjeva kao što su levantinstvo, judaizam, masonizam, pa čak i sabatizam.⁴⁶

⁴⁵ A. Vedat Koçal, str. 251.

⁴⁶ Svaki istraživač koji radi na ovoj temi izjavljuje da postoji odnos između Komiteta unije i progresa i aktivnih masonskih loža u Makedoniji tog perioda. Treba napomenuti da je model organizacije u masonskim ložama inspirisao Komitet unije i progresa, koji je tajno organizovan. Ustvari, mnogi od lidera Komiteta unije i progresa postali su članovi loža *Veritas* i *Risorta* u Makedoniji. Talat Bey, zatim ministar finansija Cavit Bey samo su neki od njih. Jedan od glavnih faktora koji leži u osnovi članstva nekih od unionista u masonskim ložama je taj što su mislili da će im metoda ujedinjenja jedinstva u slobodnom zidarstvu pomoći da postignu osmansko jedinstvo, odnosno jedinstvo unije. Vidjeti: Orhan Koloğlu, *İttihatçılar ve Masonlar*, İstanbul Gür Yayınları, İstanbul, 1991, str. 29; Orhan Koloğlu, *Osmanlı-İtalyan Libya Savaşı'nda İttihatçılar, Masonlar ve Sosyalist Enternasyonal*, Ümit Yayınları, Adana, Tarihsiz; Orhan Koloğlu, *Abdülhamit ve Masonlar*, Gür Yayınları, İstanbul, 1991; Opet, jedna od praktičnih prednosti ove saradnje između masonskih loža i unionista je da su masonske lože korištene kako bi se pobjeglo od špijuna Abdulhamida II i kako bi se pronašla prilika za slobodnije okupljanje. Vidjeti: Ernest, E. Ramsaur, *Jön Türkler/1908 İhtilali'nin Doğuşu*, prev. Muhsin Özgünel Mengüşoğlu, Pınar Yayınları, İstanbul, 2004, str. 144; İlhami Soysal objašnjava ove odnose na sljedeći način: "Makedonska loža *Risorta* i loža *Veritas* u Solunu, iako su Turci u njoj bili u manjini, postepeno su došle pod kontrolu Turaka i u jednom trenutku postale izvori Komiteta unije i progresa. Lideri Komiteta unije i progresa ispred lože *Risort* bili su Talat-paša, Mithat Şükrü Bleda, Kazım-paša, Manyasızade Refik, Kazım Nami Duru, major Naki koji je kasnije postao zamjenik Muşa, komandant žandarmerije Hüseyin Muhittin, finansijski inspektor Ferit Aseo. Emanuele Karasu, Džemal-paša, koji će kasnije postati ministar mornarice, Faik Sulejman-paša, Ismail Canbolat, Fehmi Efendi, zamjenik Komotinja i Mustafa Necip, koji je kasnije ubijen tokom državnog udara na Visoku portu, bili su članovi lože *Veritas*. Talat-paša, koji će kasnije postati veliki vezir, i major Naki-beg učestvovali su u radu kako u makedonskoj loži *Risorta* tako i u ovoj loži *Veritas*." İlhami Soysal, *Dünyada ve Türkiye'de Masonluk ve Masonlar*, Der Yayınları, İstanbul, 1980, str. 235–236; Za studiju koja otkriva da su se odnosi između ovih loža italijanskog porijekla i vođa Unije i progresa nastavili sve do Tripoliskog rata 1911. i da su se ti odnosi pogoršali u vrijeme rata vidjeti: Angelo Lacovella, *Gönye ve Hilal, İttihat Terakki ve Masonluk*, prev. Tülin Altınova, 2. izdanje, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005. Uz sve to, historijski pristup protkan teorijama zavjere zasnovan na odnosima unionizma, masonerije i sebetajzma potcjenjuje i obezvređuje ove dvije važne strukturne transformacije koje je Turska vidjela u svojoj novijoj historiji. Za takve grube studije proizvedene u akademskim i popularnim oblastima posljednjih godina vidjeti: Yalçın Küçük, *Tekeliet I*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2003; Soner Yalçın, *Efendi, Beyaz Türklerin Büyük Sırrı*, 3. izdanje, Doğan Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2014; Ertuğrul Düzdağ, *Yakın Tarihimizde Dönmelik ve Dönmeler*, İz Yayınları, İstanbul, 2002; Abdürrahim Küçük, *Dönmeler Tarihi*, 7.

Međutim, sve strukturalne transformacije, odnosno revolucije, koje su se dogodile u svijetu, ne mogu se analizirati djelovanjem iz jednog motiva i povezivanjem s jednom uzročnom vezom. Revolucije se dešavaju kada društveni i ekonomski uslovi koji će ih sazreti postanu jasni. Postoje određene društvene klase i sociološke strukture na kojima se temelji svaka revolucija. Revolucije postaju legitimne preuzimanjem vlasti od ovih klasa. Jednostavno govoreći, nijedna revolucija koja nije spremna ne može se ni pojaviti. Dok ovaj pristup, koji često viđamo u novijoj turskoj historiografiji, tvrdi da su unionisti model masonske i sabatske organizacije, s druge strane, oni tvrde da je proces rata za nezavisnost, koji su isticali kao nastavak unionizma, bio također uspješan zahvaljujući muslimanskom sveštenstvu. Navode da je vođa Nacionalne borbe koristio sveštenstvo i vjerske diskurse do otvaranja parlamenta kako bi ovu kontradiktornu situaciju prikazao kao da je činjenica, ali su kasnije odustali od toga te prihvataju kontradiktorni prijedlog ne dovodeći ga u pitanje.⁴⁷

Bez sumnje, u ovim studijama koje tvrde da su unionisti preuzeli vlast kao predstavnici levantinske lučke buržoazije, u kontekstu kapitalne nacionalizacije Unije i

izdanje, Aziz Andaç Yayınları, İstanbul, 2005; Mehmet Şevket Eygi, *İki Kimlikli, Gizli, Esrarlı ve Çok Güçlü Bir Cemaat: Yahudi Türkler Yahut Sebetaycılar*, ZVI Geyik Yayınları, İstanbul, 2001.

⁴⁷ Konzervativni historičari i istraživači pažljivo su naglašavali uloge koje je sveštenstvo igralo u Nacionalnoj borbi i u godinama osnivanja Republike. Za neke od ovih radova vidjeti: Cemal Kutay, *Cumhuriyet'in Manevi Mimarları*, ABM Yayınları, İstanbul, 2013; İsmet Çolak, *Kuva-yı İlmiye*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2008; Kadir Mısırhoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nda Sarıklı Mücahitler*, 11. izdanje, Sebil Yayınları, İstanbul, 2010; Bayram Sakallı, *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi, Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetleri*, İz Yayınları, İstanbul, 1997; Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de Din Adamları I*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1955; Osim toga, vrlo je zanimljivo da postoje studije koje ne smatraju konzervativnim sveštenstvo koje je bilo uz Mustafu Kemala u svakoj fazi Nacionalne borbe pod njegovim vodstvom. Može se reći da su religija i sveštenstvo smatrani zavisnim varijablama u ovim studijama, a dotična klasna struktura je instrumentalizovana kada su obje strane snažno izrazile svoje argumente. Kontrafetva koju je vlada Ankare izdala preko Börekçizade Rıfata Efendija, muftije ankarskog, protiv istanbulske fetve Şeyhülislam Dürrizade Es-Sayyid Abdullaha, koji je zahtijevao pogubljenje Mustafe Kemala i svih nacionalista, najjasniji je dokaz za ovo. O ovom zamršenom odnosu koji se pojavio u Nacionalnoj borbi, vidjeti: Abdurrahman Kaplan, *İki Devirde Bir Din Adamı: Mehmet Rıfat Börekçi*, Kadim Yayınları, Ankara, 2011; Ali Kuzu, *Milli Mücadelenin Bilinmeyen Kahramanları, Kurtuluş Savaşı'nda Atatürk ve Din Adamları*, Parola Yayınları, İstanbul, 2014; Hülya Küçük, *Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşiler*, Kitap Yayınları, İstanbul, 2003; Hasan Güzel, *Konya'da Milli Mücadele'yi Destekleyen Din Adamları*, (neobjavljena magistarska teza), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1988.

progresu, a posebno unionista, nakon 1908. nacionalno-ekonomski⁴⁸ projekt koji su započeli da stvore nacionalnu tursku buržoaziju transformacijom akumulacije kapitala u rukama nemuslimanskih trgovačkih krugova, nije uzet u obzir. Može se reći da su i unionisti i kemalistička republika nastavili dugogodišnju borbu za ovaj projekt i da su nacionalizirali kapital. U tom pogledu, slijed događaja koji su započeli grčkom deportacijom⁴⁹ u zapadnu Anadoliju 1913. godine, nastavljeni jermenskom deportacijom⁵⁰ 1915. godine, a zatim nastavljeni 1924. godine velikom

⁴⁸ Za napore nacionalizacije kapitala, koji su sprovedeni od Druge ustavnosti i nastavljeni u razdoblju Republike, vidjeti: Zafer Toprak, *Türkiyede Milli İktisat (1908-1918)*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2012, (Milli İktisat); Zafer Toprak, *Türkiyede Ekonomi ve Toplum, Milli İktisat, Milli Burjuvazi (1908-1950)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995; Ulaş Kıpıl ve Özgür Uyanık, *Türkiye Milli İktisat Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001; Y. Doğan Çetinkaya, *Osmanlı'yı Müslümanlaştırmak, Kitle Siyaseti, Toplumsal Sınıflar Boykotlar ve Milli İktisat (1908-1914)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, (Kitle Siyaseti).

⁴⁹ Za grčku deportaciju iz 1913, koja je prvi primjer prakse prisilne migracije za nemuslimanske zajednice tokom razdoblja Unije i progresu, vidjeti: Hasan Taner Kerimoğlu, *İttihat Terakki ve Rumlar 1908-1914*, Libra Yayınları, İstanbul, 2009; Fuat Dünder, *Modern Türkiye'nin Şifresi, İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, 3. izdanje, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, (Etnisite Mühendisliği).

⁵⁰ Pitanje deportacije Jermena iz 1915. godine prestalo je biti historijski događaj i fenomen već dugi niz godina, a pitanje je postalo politizovano. Broj studija koje procjenjuju problem u smislu da li je došlo do genocida tokom deportacije prilično je velik. Dok postoje studije koje problematiku jermenskog preseljenja u Tursku ispituju kroz prizmu službene historije i svode preseljenje na sigurnosnu dimenziju samo iza fronta tokom Prvog svjetskog rata, postoje i radovi i studije u kojima se naglašava da su unionisti išli u etničko čišćenje kroz preseljenje čime se željela stvoriti homogena etnička struktura. Ipak, mogu se konsultirati i sljedeća istraživanja i publikacije kako bi se dala ideja za komparativnu analizu na ovu temu: Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, 12. izdanje, Babıali Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2004; Azmi Süslü, *Ermeniler, Tehcir ve Sonrası*, Berikan Yayınları, Ankara, 2009; Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık i Yusuf Halaçoğlu, *Ermeniler, Sürgün ve Göç*, TTK Yayınları, Ankara, 2004; Hikmet Özdemir, *Cemal Paşa ve Ermeni Göçmenler (Dördüncü Ordunun İnsan Yardımları)*, Remzi Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2009; Ahmet Refik Altınay, *İki Komite İki Kıtıl*, Kafkas Yollarında, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010; Taner Akçam, *Ermenilerin Zorla Müslümanlaştırılması, Sessizlik, İnkâr, Asimilasyon*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014; Taner Akçam, 'Ermeni Meselesi Hallolunmuştur' *Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar*, 4. izdanje, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008; Taner Akçam, *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu, İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşı'na*, 3. izdanje, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2014; Erdal Aydoğan, *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2005; Fahri Aral (ur.), *İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri, Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları, 23-25 Eylül 2005*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011; Günay Göksoy Özdoğan, Füsün Üstel, Karin Karakaşlı ve Ferhat Kentel, *Türkiyede Ermeniler, Cemaat-Birey-Yurttaş*, ur. Fahri Aral, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.

razmjenom⁵¹ anadolskih Grka s Turcima u Grčkoj, pa jevrejski događaji⁵² u Trakiji 1934, uvođenje poreza na bogatstvo⁵³ jevrejskim kapitalnim grupama koje su postojale u zemlji 1942. godine i, u konačnici, od 6. do 7. septembra 1955.⁵⁴ i 1964.

⁵¹ Međusobno raseljavanje grčkog stanovništva koje je živjelo u Anadoliji i Trakiji nakon nacionalne borbe s Turcima koji su živjeli u Grčkoj riješeno je bilateralnim sporazumom između Turske i Grčke nakon Lozanskog ugovora. Razmjenom su bili izuzeti Grci i Turci zapadne Trakije koji su živjeli u Istanbulu. Za ovaj razvoj događaja, vidjeti: Kemal Arı, *Büyük Mübadele/Türkiye'ye Zorunlu Göç*, 5. izdanje, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014; İhsan Tevfik, *İnsan ve Mekan Yüzyüyle Mübadele 1923'ten Bugüne Zorunlu Göç*, İnkılap Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2014; İbrahim Erdal, *Mübadele/Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan (1923-1925)*, 2. izdanje, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2012.

⁵² O događajima koji su se dogodili 1934. protiv Jevreja u Edirnama, Kırklareli, Tekirdağu i Lüleburgazu u Trakiji i evakuaciji jevrejskog stanovništva iz regije vidjeti: Rifat N. Bali, *1934 Trakya Olayları, Milli Olan Her şey Bizimdir*, Libra Yayınları, İstanbul, 2012; M. Çağatay Okutan, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, 2. izdanje, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, str. 246–265.

⁵³ Porez na bogatstvo bio je porez koji je vlada primjenjivala tokom ratnih godina u periodu nacionalnog poglavara. Cilj je bio prikupiti poreze od bogatih kroz oporezivanje u ratnoj ekonomiji. Ovaj porez, koji je prvotno bio izdavan svima s akumuliranim kapitalom, nakon nekog vremena u praksi je bio usmjeren samo na bogate jevrejske porodice i preduzeća. No, odstupajući od svrhe prikupljanja poreza, akcija je proširena na sve jevrejske državljane koji žive unutar granica Republike Turske, bez obzira na njihove prihode. Mnogi Jevreji koji nisu mogli plaćati velike poreze poslani su u radne logore u Askale, Erzurum. Što se tiče poreza na bogatstvo primijenjenog tokom Drugog svjetskog rata, vidjeti: A. Başer Kafaoglu, *Varlık Vergisi Gerçeği*, 2. izdanje, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005; Cahit Kayra, *Savaş, Türkiye, Varlık Vergisi, Tepkiler ve Yanıtları*, prošireno 5. izdanje, Tarihçi Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2015; Ali Sait Çetinoglu, *Varlık Vergisi 1942-1944, Ekonomik ve Kültürel Jenosid*, Belge Yayınları, İstanbul, 2009; Ridvan Akar, *Aşkale Yolcuları, Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, Doğan Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2009; Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, 10. izdanje, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010; Hüseyin Perviz Pur, *Varlık Vergisi ve Azınlıklar*, Eren Yay, İstanbul, 2007; Rifat N. Bali, *The Wealth Tax (Varlık Vergisi) Affair-Documents From the British National Archives*, Libra Yayınları, İstanbul, 2012.

⁵⁴ Incidenti od 6. do 7. septembra pojavili su se za vrijeme vladavine Demokratske stranke. Incidenti su izbili poput lavine kada je narednog dana u Istanbulu na naslovnoj strani lista *Ekspres*, jednog od medija bliskih DP-u, a koji je pripadao simpatizeru DP-a Mithatu Perinu, objavljena vijest o tome da su Grci bombardovali kuću u kojoj je Atatürk rođen u Solunu. Trgovine i radnje koje su pripadale Grcima, posebno u Istanbulu i Izmiru, bile su opljačkane. Spaljen je grčki paviljon u izmirskom sajmu, a grčki konzulat u Izmiru je uništen. Vlada iz tog perioda, koja je socijaliste smatrala odgovornim za događaje u zemlji, uhapsila je mnoge ljude, uključujući pisce kao što su Aziz Nesin, Asım Bezirci, Kemal Tahir, Müeyyed Boratav, Nihat Sargin i Hasan İzzettin Dinamo, koje su smatrali podstrekačima incidenta od 6. do 7. septembra. Zapravo, optužba da su ovi pisci, koji su tokom ovog najpompeznijeg razdoblja Hladnog rata bili pod stalnim nadzorom od strane MAH-a, Odjela za nacionalnu bezbjednost, bili pokretači događaja je neosnovana. Naime, 67 ljudi uhapšenih u tom smjeru oslobođeno je u decembru 1955. godine. Vlast je ovim incidentom htjela jednim udarcem ubiti dvije muhe: i da sa sebe skine odgovornost za događaje i da, prikazujući opozicione pisce u zemlji kao odgovorne za događaje, iste ikvidira. Zapravo, tokom

godine utemeljenjem kiparskog pitanja⁵⁵, rezultirali su raspadom grčkog stanovništva i akumulacijom kapitala u Istanbulu i Izmiru, što je predstavljalo osnivačke napore i institucionalnu dinamiku tranzicije iz carstva u nacionalnu državu u etničkom, ekonomskom i političkom kontekstu.

Očigledno je da su svi ovi događaji izazvali niz društvenih trauma i tragedija. U tom kontekstu, treba napomenuti da su deportacije 1913. i 1915. bile državni refleksi koji su primjenjivani u praksi kada se Carstvo raspadalo. Razmjena iz 1924. i incidenti u Trakiji 1934. bili su produkti politike novouspostavljene države da stvori homogenu naciju u demografskom i kulturnom smislu.

sudova u Yassidi osnovanih nakon 27. maja 1960. godine, razjašnjena je unutrašnja strana događaja i dokumentovano da je 6. i 7. septembar uredila i organizirala DP, vladajuća stranka tog vremena. Međutim, nedavno istraživanje otkrilo je da je događaje potaknula i Velika Britanija zbog politike Kipra. Stvaranjem sukoba između Turske i Grčke, Engleska je odigrala ulogu u ovim događajima kako bi pod odgovarajućim uslovima iskoristila svoje zahtjeve prema Kipru i njegovim vojnim bazama. Ti događaji su, prema turskim izvorima, rezultirali pogibijom tri osobe, dok je prema stranim izvorima petnaest osoba izgubilo život, a stotine ljudi je povrijeđeno. Mnoge grčke crkve i bogomolje, posebno u Istanbulu, Izmiru i Ankari, napadnute su i, kao rezultat toga, bogomolje su uništene. Tokom sudskog procesa utvrđeno je da su Udruženje kiparskih Turaka, Nacionalna organizacija rada i Unija srednjoškolaca u Istanbulu igrali ulogu pokretača događaja. U junskom izdanju časopisa *Tempo* iz 1991. godine penzionisani general Sabri Yirmibeşoğlu izjavio je da je događaje od 6. do 7. septembra organizovalo Odjeljenje za specijalni rat uz znanje vlade i države. On kaže da se “6. i 7. septembra desio poseban ratni poduhvat i to je bila veličanstvena organizacija. Taj ratni poduhvat postigao je svoju svrhu.” Vidjeti: Gürhan Gürcan, *6-7 Eylül 1955 Olayları*, (neobjavljen magistarski rad), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2006; Hüseyin Ağun, *Demokrat Parti İktidarının Kıbrıs Politikası, 1950-1960*, Demokrat Kulübü Yayınları, Ankara, 1997; Dilek Güven, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*, 6. izdanje, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014; Dilek Güven, “6-7 Eylül Olayları ve Faileri”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, br. 141, İstanbul, 2005, str. 38–49; Uygur Kocabaşoğlu, “6-7 Eylül Olaylarından Sonra Hasar Tespit Çalışmaları Üzerine Birkaç Ayrıntı”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, tom 14, br. 81, İstanbul, 2000, str. 45–49; M. Hulusi Dosdoğru, *6-7 Eylül Olayları*, Bağlam Yayınları, Ankara, 1993; Rıfat N. Bali, *6-7 Eylül Olayları: Tanıklar, Hatıralar*, 4. izdanje, Libra Yayınları, İstanbul, 2012; Emine Gürsoy Naskali (ur.), *6-7 Eylül Olayları Davası/Yassıada Zabıtları II*, Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2007; Arzu Kılıçdere, “İzmir’de 6-7 Eylül Olayları”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, br. 8, İstanbul, 1998, str. 34–41; Hasan İzzettin Dinamo, *6-7 Eylül Kasırgası*, May Yayınları, İstanbul, 1971.

⁵⁵ Rıdvan Akar, *İstanbul’un Son Sür günleri*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014.

Međutim, porez na bogatstvo iz 1942. godine primjenjivan je u okruženju u kojem je bio sve veći broj ratnih profitera koji su se bogatili špekulacijama i stjecanjem profita. U tom su se periodu primjenjivala pravila ratne ekonomije tokom Drugog svjetskog rata, kada je osnovna roba široke potrošnje koju je narod koristio, a naročito hljeb, prodavana uz potvrdu. Događaji od 6. do 7. septembra 1955. i dešavanja 1964. odigrali su se u Turskoj, koja je nakon 1946. doživjela sveobuhvatnu promjenu pravca unutrašnje i spoljne politike. Turska, koja je bila u Zapadnom bloku protiv sovjetske prijetnje u uslovima Hladnog rata koji su nastali nakon Drugog svjetskog rata uz Trumanovu doktrinu i Marshallovu pomoć, poslala je vojne trupe u Koreju 1951. godine. U članstvo NATO-a primljena je 1952. godine. Iako se navedeni događaji konstantno analiziraju konceptualizacijama kao što su etnička čistoća, homogenizacija kulture i društvene strukture te nacionalizacija kapitala od unionističkog ka republičkom, društvena, ekonomska i politička dinamika koja je pripremala ove događaje zasniva se na sasvim različitim uzročnostima. Dakle, mogu se uspostaviti veze i kontinuiteti između historijskih situacija i događaja koji su se desili u tom procesu, a ne treba zanemariti ni to da svaku historijsku situaciju i događaj treba vrednovati u okviru njihovih specifičnih uslova.

Pitanje društvene dinamike, na kojoj počivaju i Druga ustavnost i Republika, pokušava se deformisati formama historiografije, koje smo navikli posmatrati kao liberalne i konzervativne verzije pisane iz perspektive modernizacije, čime se pokušavaju neutralizirati dva važna procesa strukturalnih promjena o kojima je riječ. Prema ovim pristupima koji proizvode generalizacije, objašnjavajući sve što je historijsko u Turskoj sa stanovišta usmjerenog na državu, dvovjekovna historija Turske sabijena je u uske obrasce "za državu, od strane države, uprkos državi". Argument važi u svim predmetnim radovima; zasnovan je na ideji da država i prosvijećene birokratske elite treba da uđu i modernizuju društvo i državu u okruženju u kojoj nema društvene dinamike te navodi da se sve u Turskoj odvija metodom "odozgo prema dolje". Avantura Turske da postane moderna i sustigne eru koja traje skoro dva vijeka svedena je na nivo državnog fetišizma. Ove studije dugoročno isključuju realnost klase, dinamiku društvene strukture i parametre

socioloških promjena. Naprimjer, Tarık Zafer Tunaya, koji je napravio pionirske studije o Druvoj ustavnosti u našoj zemlji, rekao je: “Bez obzira na broj, proglašenje slobode imalo je liniju djelovanja odozdo prema gore. Ovo zapažanje može se dobiti upoređivanjem s reformskim događajima prije njega.”⁵⁶ Bez obzira na njegove riječi, svi unionisti se poistovjećuju s oficirima u štabu Treće armije u Solunu. Međutim, od osnivanja Komiteta unije i progressa 1889. godine nije bilo nijedne unije i progressa. Osim toga, iako su se zvali mladoturci, akteri ovog pokreta nisu bili samo Turci, kao što je poznato. Mladoturski pokret uključivao je:

Arape, Grke, Jevreje, Jermene, Bugare, Vlahe i pripadnike drugih nacionalnih grupa koji su se borili da svoje nacionalne ciljeve, koje su razvijali u okviru sopstvene etničke i vjerske pripadnosti, pomire s političkom lojalnošću, a po želji osmanske uprave. Ovi članovi su također bili dio mladoturskog pokreta. Proglašenjem Hürriyeta započeo je savremeni proces politizacije u osmanskome društvu. U tom procesu, gotovo svaka društvena i etnička/religijska grupa ili njihove podjedinice tražile su i pronašle osjećaj sigurnosti ili samoizražavanja u okviru zajednice. Za vrijeme Druge ustavnosti, parlament je formiran kao rezultat višereligijskih, višenacionalnih i višestranačkih izbornih kampanja u kojima su učestvovala stare i nove grupe, odražavajući tako kosmopolitsku strukturu Osmanskog carstva. Turci, Grci, Arapi, Albanci, Bugari, Srbi, Jevreji, muslimani, kršćani, socijalisti, liberali, separatisti, centralisti i decentralisti, svi ti klasteri s različitim ciljevima i očekivanjima takmiče se za ulazak u osmanski parlament koji se prostire na sceni od Skadra do Basre. Jasno je da nijedna grupa ili opozicija nije sama odredila proces.⁵⁷

U tom smislu, može se reći da je logika uspostavljanja društva i isticanja građanskih zahtjeva zadržavanjem u okvirima utvrđenim statutom ovog društva dar Druge ustavne ere turskoj demokratiji. Hiljade ljudi iz različitih društvenih segmenta i dinamike organizovali su se u ova društva i iskazivali svoje zahtjeve kako putem štampe tako i kroz razne akcije. Javno mnijenje pod nazivom *Efkar-ı ummiye* nastalo je kao rezultat ovih organizacija. Osim toga, unionisti se nisu ustručavali primijeniti metodu koju možemo nazvati društvenom mobilizacijom

⁵⁶ Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyet'in İlanı*, 2. izdanje, Arba Yayınları, İstanbul, 1996, str. 8.

⁵⁷ Fevzi Demir, “Bir Siyaset Okulu Olarak Meclis-i Mebusan”, *II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek*, ur. Ferdan Ergut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, str. 243–244.

kako bi mobilizirali mase u okviru vlastitih ideja i ideologija. Kao rezultat različitih obrazaca javne mobilizacije, kao što su državni praznici, ceremonije, simboli, dobrotvorne kampanje, donacije, marševi, klubovi, revolucija 1908. dovela je do klasičnog osmanskog mentaliteta društva, koji je mase zadržao u obliku deklaracija lojalnosti i saglasnosti i pokušao da održi gomilu u pasivnom stanju, te ga je i transformisao u stil kojim se mobiliše na terenu. Tako su pokreti civilnog društva koji su mobilizirali društvo kao što su masovni marševi, skupovi, demonstracije, ulični protesti i bojkoti postali jedno od najvažnijih oruđa politike od 1908. godine.⁵⁸

Ovdje se kao teza mogu iznijeti sljedeće ideje: s jedne strane, metod koji su u praksi implementirali unionisti i koji je postao raširen s praksama društvene mobilizacije na način “odozgo prema dolje”, s druge strane, sinteza je bila nastala preplitanjem rađanja društvene pokretljivosti i mobilizacije “odozdo prema gore”. Drugim riječima, ne samo da je forma utjecala na suštinu već je i suština utjecala na formu. Od 1908. godine različiti društveni segmenti imali su priliku da se izraze u širem javnom prostoru.

Najvažniji razlog zašto se period neposredno nakon revolucije 1908. pamti kao period političkih previranja, proizlazi iz činjenice da su vrlo različiti društveni i etnički segmenti društva glasno dali svoj glas. Najočigledniji aspekt ovog okruženja, gdje je svaki društveni segment raspravljao o svojim političkim pitanjima, bili su protesti održani na ulicama. Ustvari, najvažniji društveni događaj nakon masovnih demonstracija i proslava održanih u prva dva mjeseca revolucije 1908. godine i ponekad definiran kao “bezumlje” najbolji je primjer za to. Nijedna revolucija u historiji nije se dogodila pod apsolutnom dominacijom jedne društvene klase od strane jedne političke grupe, već u društvenom okruženju u kojem su se različite klase i političke organizacije udruživale i takmičile jedna s drugom. Upravo je ova društvena situacija nastala nakon 23. jula 1908. godine revoluciju 1908. učinila revolucionarnom.⁵⁹

⁵⁸ Y. Doğan Çetinkaya, (Kitle Siyaseti), str. 16.

⁵⁹ Y. Doğan Çetinkaya, str. 17; Zafer Toprak, “Hürriyet, Musavat, Uhuvvet, ‘Her Yerde Bir Politika Tufanı Var’”, *Manastırda İlan-ı Hürriyet 1908-1909, Fotoğrafçı Manakıs Biraderler*, ur. Roni Margulies, Yapı Kredi Bankası Yayınları (YKY), İstanbul, 1997, str. 9–13; Yavuz Selim Karakişla, “Osmanlı İmparatorluğu’nda

Doktor Bahattin Şakir, koji je među unionistima bio definiran kao specijalni organizator, pobjegao je u Berlin nakon što je Nemrut Mustafa-paša osuđen na smrt od strane Vojne carine zbog svoje uloge u jermenskoj deportaciji neposredno nakon Prvog svjetskog rata i ubijen od strane jermenskih terorističkih organizacija. On je tu situaciju opisao sljedećim riječima:

Revolucija Kebir-i Osmanija, poput one iz 1923. godine, nije bila formirana od vrha do dna uz pomoć narodnih i državnih velikodostojnika, niti je predstavljala rađanje blagostanja, niti je bila eksplozija koja se potpuno odvijala “odozdo prema gore”. S druge strane, ova intelektualna revolucija inspirisana je nacijom, čije se ideje i djela tiču samo brige za blagostanje zemlje i pravde za čovjeka, slobode, bratstva, ravnopravnosti intelektualnog mnijenja kako bi bio osiguran duševni mir, uspon države i nacije, zakon čovječnosti, stvarajući tako jake i trajne struje kao i bogatstvo slobode i prosperiteta u oba smjera.⁶⁰

S tim u vezi, možemo reći da je Druga ustavnost s ovom društvenom osnovom i organizacionom praksom koju je stvorila formirala referencu društvenog uređenja na temelju Republike. Nakon potpisivanja primirja, 30. oktobra 1918. godine, bila je spremna podloga za uspostavu odbrambenih društava u Anadoliji i Trakiji koja poriču okupaciju i aneksiju. Zapravo, društveni savez kojem su unionisti dali smisao svojim projektima društvene mobilizacije i koji su formirali s trgovcima, zanatlijama i plemstvom Anadolije postao je društvena baza Nacionalne borbe. Društva osnovana nakon primirja mogla su mu ponuditi društvenu bazu, iako raštrkanu, kada je Mustafa Kemal-paša stupio u anadolske zemlje 19. maja. Isto tako, projekti unionista s ciljem izdavanja novina i “prosvjetljivanja šire javnosti” proširili su se i na društva osnovana na početku

1908 Grevleri”, *Toplum ve Bilim*, br. 78, jesen 1998, str. 187–209; Cem Doğan, “II. Meşrutiyet Dönemi Çalışma Hayatına Bakışlar: Gümrük Hamalları Grevi Örneği”, *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Nejat Göyünç’e Armağan*, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, septembar 2013, str. 539–548; Cem Doğan, *Osmanlı İmparatorluğu’nda 1908 Grevleri ve Tatil-i Eşgal Kanun-u*, (neobjavljeni magistarski rad), Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu, 2010.

⁶⁰ Erol Şadi Erdinç ve Faruk İlikan, “Şura-yı Ümmetten Seçmeler”, *Tarih ve Toplum*, br. 128, İletişim Yayınları, august 1994, str. 38; *Haftalık Şura-yı Ümmet*, “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Vesaik-i Tarihiye: 6”, br. 205, 14. januar, 1325/27 januar 1910; Kudret Emiroğlu, *Anadolu’da Devrim Günleri: II. Meşrutiyet’in İlanı*, İmge Yayınları, Ankara, 1999, str. 254–255.

Nacionalne borbe. Svako odbrambeno-pravno društvo prvo je htjelo stvoriti javno mnijenje putem organa medija. Dakle, predstavnici veoma važne tradicije u predstavljanju, legitimitetu i izboru bila su društva. Kongresima u Erzurumu, Sivasu, Edirnama, Lüleburgazu, Pozantiju, Alaşehiru, Balıkesiru i Nazilliju koje su sazivali tokom Nacionalne borbe, htjeli su dokazati da je Nacionalna borba “narodni” rat. Dakle, “Republiku su osnovale vojno-civilne birokrate. Vojno tutorstvo je zajednički stav i unionista i republikanaca.” Ove analize koje traju godinama morale su biti prevaziđene novim parametrima i konceptualizacijama u svjetlu razvoja i promjena društvenih nauka u osvit 21. vijeka.

Kao rezultat toga, ovo istraživanje želi reći: i pokreti iz 1908. i 1923. imali su jedinstveno mjesto među revolucionarnim pokretima koji su se pojavili na Istoku u vrijeme kada je zapadna moderna ušla u evolucijsko razdoblje u 20. vijeku, odnosno u vrijeme kada su revolucionarne akcije poput Francuske revolucije, Revolucije 1830. i 1848. i Pariska komuna 1871. bile nagrižene. Iako je činjenica da je mentalitet nositelja obje revolucije bio pod utjecajem misli zapadnih evolucionističkih filozofa 19. vijeka, i 1908. i 1923. dobile su revolucionarni sadržaj kada je misao krenula u akciju, odnosno kada se teorija pretvorila u akciju. Bez sumnje, društveni i ekonomski uslovi u Turskoj početkom 19. i početkom 20. vijeka također su odredili ovaj revolucionarni smjer djelovanja.



